

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ

Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

1871

ՅՈՒՆԻՍ

Ա. ՏԱՐԻ

ԹԻԻ 6

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՄԱՐՏԵՐԻՆ ԳՐԵՑ ԳՐԵՒ ԵՂ
Տ. Գ. ՊԵՏԿՆԵԱՆ (Գ. Գ. Գ.)
ՅՈՒՆԻՍԵՆՆԵՐԻՆ Ի ԳՐԱՊԵՏԱՐԱՆ
ԿՈՒՅՆ ԴՅՈՐՈՒ
ՅԵՆ ԿՈՍՏԱՆԻՒՆ ԵՂ
ԱԶՈՒՄՈ ՊԵՏԿՆԵԱՆ
ԳՐԱՊԵՏԱՐԱՆԻՆ
ՊԵՏԿՆԵԱՆ
ԵՂ ԻՒ ԵՂԻՔ
Ի Գ. ԵՂՈՒ

ԶՄԻՐԻՒՆ

ՅՈՒՆԻՍԵՆՆԵՐԻՆ ԵՂՏԵՆԱՆ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ

Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍԵԱՅ

Ա. ՏԱՐԻ

ՅՈՒՆԻՍ 1874

ԹԻՒ 6

ԱԶԳԱՅԻՆ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆ

... Խմբագիր,*

Խնդրում եմ ձեր հրամանքէն այս մի քանի տողով նամակս ձեր օրագրումը հրատարակել և նրա մէջն եղած երդմնաթուղթն էլ միասին՝ մեր Թուրքիոյ ազգայնոց ծանօթութեան համար :

Ես մի քանի անգամ եղաւ՝ որ մեր Հայոց ազգային Ընդհանուր Ժողովումը գտնուում եմ և տեսնում եմ որ նա զբաղած է կաթողիկոսական խնդիրներով : Այդ Ժողովին արձաղանք են լինում և անդայի լրագիրները : Թէ ազգային Ընդհ. Ժողովն և թէ Հայոց լրագիրներն՝ նկատելի

* Ռուսիարենակ Հայոց և կաթողիկոսական արդի վիճակին ներհուն՝ ուսումնական Մեծ. ազգային մ'ուղղած է մեզ այս նամակն, որ այս խնդրոյ մասին մեր արդէն հրատարակած խորհրդածու թեանց մեծաւ մասամբ կ'համապատասխանէ :

և միանդամայն զարմանալի բան՝ այնպիսի առարկայով են զբաղած՝ որուն վրայ սուպահով և հաստատ ծանօթութիւն չունին և վիճարանում են առանց պատրաստութեան, մի խօսքով առանց այդ կաթողիկոսութեանց սկզբնաւորութեան, տեղողութեան և այժմեան դրութեան վրայ մի պատմական հայեցուածք վարձնելու : Երեսիոխաններէն ոմանք, ինչպէս նաև և լրաղլիքներէն, կամենում են ու պնդում որ իրանց կարծիքը, հայեցուածքը ու սկզբունքն ամբողջ ազդայնոց սեպհականացնեն, այդ մի յաւալի դրութիւն է և միանդամայն աղէտալի վիճակ, որմէ դեռ Տաճկաստանի Հայք պրծնելու ամենափոքր յոյսը չեն ցոյց տալ : Սահմանադրական վարչութիւն ունին և ըստ այնմ հրապարակական դատարարականութիւն չունին, սահմանադրական լինիլ են ցանկանում, դովելի ցանկութիւն, մի սահմանադրական ուսման և գիտութեան լիովին տեղեակ չեն : Առտի ոմանք աշխարհականացմէ և եկեղեցականացմէ Արարատեան Աթոռին միահեծան (ինքնազուլս) իշխանութիւն կամեցան տալ. ցանկալի էր՝ այդ սեպհականութիւնն Արարատեան Աթոռին մեղ պատմական փաստերով սպառցուցանէին, ջնջելով Ալիիկոյ տան և Արծրունեաց երկրի հոդևոր իշխանութիւնը, համարելով նրանց հակաթու կամ ապստամբ իշխանութիւն : Դրանց միասին էլ ստտիկ կը փափաքէինք, թէ որ իրաւամբ այդ Աթոռներն այդ դրութեան մէջ են ընկած : Այդ բանն ապացուցանելու համար՝ հարկ է որ այդ ազդաշխնութեան վարդապետները մեզ Հայաստանեայց եկեղեցու նուիրապետութիւնը թէ որ ունի, ցոյց տան և մենք այժմանակնք ու սորվինք, և ոչ թէ իրանց կարծածն ուրիշներին պէ կարծեցնել տան, պնդելով թէ Հայոց ազգի, ինչպէս քաղաքական իշխանութիւնը, նոյնպէս և հոդևոր իշխանութիւնը միահեծանութիւն է, կեդրոնական իշխանութիւն է . . . : Մենք այնքան գիտնք որ Հայաստանեայց եկեղեցու հոդևոր իշխանութիւնը Տիեզերքի վրայ եղած ընդհանրական եկեղեցու իշխանութեան մի մասն է (հոդևոր միութեան բաժինը) : Առաջին, երրորդ, երրորդ և չորրորդ և հետագայ դարերի եկեղեցու նուիրապետութիւնը ցանկանում էինք գիտնալ այդ ազգաշէն վարդապետներէն որպէս զի մերինը, այսինքն մեր եկեղեցու նուիրապետութիւնը ճանաչէինք : Մեր գիտցածն այս է որ ընդհանրական եկեղեցունք միահեծան իշխանութիւն չկար, այդ բանը վերջերը արեւմուտքումը ծաղում արաւ : Նման նապէս Հայաստանեայց եկեղեցու մէջն էլ այդ հանդի իշխանութիւն չկայ, որ ազգային է կամ տեղական նահանգների վրայ բաժնուած էր, իրարմէ անկախ ազգայնօրէն կամ քաղաքականօրէն. հոդևոր միութեան

Թիւնն էր տիեզերական , նրա համար ճշմարտութիւնը մի է , երկու-
էր կարող լինել : Այսքան մի փոքրիկ դուռ այդ խնդրի վիճարանու-
թեան համար բաւական եմ համարում բաց անել . նրա մեծը ում որ
անկ է , նա թող բաց անէ :

Բայց հիմն մեր ասածին հակառակը ենթադրենք , շինենք մենք մի
փոքրիկ սքարական եկեղեցի , մեր խիղճը , սիրտը , հոգին , մի խօսքով
մեր ամենաներքին զգացողութեան թելն յանձնենք Արարատեան Ա-
թուին վրայ նստող կաթողիկոսի ձեռքն , որ իրաւամբ միւսների վրայ
նախնականութիւն և մայրականութիւն ունի , բայց միտ դնենք նրա
այժմեան դրութեանը վրայ թէ նա՛ մեր ընտրածն , մեր հոգևոր
տէրն , մեր ամենաթանգ ստացուածքին , մեր Հայաստանեայց սուրբ ե-
կեղեցու աւանդաւորն է թէ ոչ : Ես հաստատում եմ որ չէ , քանի որ
նա ուրիշ մարմնաւոր իշխանութեան պաշտօնակիրն է երգումով և այս
հանդի երգումով :

Արարատեան աթուր բաղմող , ամենայն Հայոց կաթողիկոսի (մանա-
ւանդ Գեորգ կաթողիկոսի) երդմնաթուղժը Ռուսաց ինքնակալութեան .

Ես Պատրիարք և կաթողիկոս ամենայն Հայոց Գեորգ , նախկին հպատակ Օս-
մանեան Տերութեան , խոստանամ և երդնում յանուն ամենակարողին Աստուծոյ , զի
վեհ և Պահեճան թագաւորի և կայսեր Աղեքսանդր Նեկուլայեվիչէն ինքնակալին
ամենայն Ռուսաց և այլոց , և այլոց և այլոց և այլն , կայսերական Մեծութեան Ժա-
ռանգի Աթուոյ ամենայն Ռուսաց մեծի իշխանի Ալեքսանդր Ալեքսանդրովիչէն կա-
մի՛ լինիլ հաւատարիմ , բարեացակամ և հնազանդ հպատակ ընդ բոլոր շունչ կենաց
իմոց . առանց բարձրագոյն թողտուութեան և հրովարտակի կայսերական Կորին
Մեծութեան ոչ կտկեղ զօտար սահմանս և ոչ մտանել 'ի ծառայութիւն այլոց տէրու-
թեանց . սոյնպէս և ընդ թ շնամիս Կորին կայսերական Մեծութեան չունել զնասա-
կար խորհուրդս և չառնել զաղանի գրագրութիւնս 'ի ներքոյ և արտաքոյ տէրու-
թեան Ռուսաց . պահպանել և ոչ բնաւ վարել ընդդէմ պարտոց հաւատարիմ հպա-
տակի ' Կորին կայսերական Մեծութեան և զամենայն որ ինչ՝ բարձրագոյն Կորին
կայսերական Մեծութեան ինքնակալութեան , զօրութեան և իշխանութեան սեպ-
հական իրաւունք իցեն և արտօնութիւնք , օրինադրեալք և օրինադրելիք՝ ըստ չա-
փու դիտութեան իմոյ , և որչափ ձեռն իմ՝ իցէ բաւական՝ զգոյշ կալ և պաշտպան , ոչ
ինպէսով առ այն և զկեանս իմ՝ 'ի կարևոր դէպս , միանգամայն զամենայն ջան 'ի վար
սարկեալ յառաջ վարել զայն ամենայն որ վերարբերին հաւատարիմ՝ ծառայութեան և
օգտի ' Կորին կայսերական Մեծութեան յամենայն դէպս իսկ , յորժամ՝ իրազգած ե-
ղէց զկորստենէ և զնիասաց շահուն Կ . Մեծութեան ոչ միայն պարս անձին վար-
կայց փութով ածել 'ի յայտ , այլև զամենայն հնարս հնարեալ իրաց մերժել և ոչ
բնաւ թոյլ տալ զըտանի պօրժս և որ ինչ այլ յօգուտ և 'ի ծառայութիւն Կ . Մե-
ծութեան վերարբերիցեն և զորոց պատուիրեալ լիցէ ինձ լուծելեմ և մահ պահել կալայց
'ի խորին թագնութեան և ոչ յայտնեցից երբեք որոց չիցէ անկ և պատուիրեալ :

Չպոցանկամ և կամիմ հաւատարմութեամբ պահպանել , առ որ օգնեցի : Ինձ Ա .
մենակարոյն Աստուած ըստ հոգւոյ և ըստ մարմնոյ և 'ի վախճանս սոյն երդմանս
համարեմ զբան և զխաչ Փրկչին իմոյ . եղեցի , եղիցի :

Ի մայիսի 1869 ամի . 'ի սուրբ Եղիմիածին :

Թող Տիմա այդ Աթոռին արգի վիճակին Չատադո՞վները համարձակին մեզ տանիլ այդպիսի դրութեան մէջ դանուող մի հովուապետին ցուպին ներքև առանց խղճահարութեան, նրանք ոչ թէ ազդաշէն են, այլ անդէտ աղղակործան, այդ անձինք ուրիշ բան չեն ուզում մեզ անել, այլ մեր կրօնական հայեցուածքը սահմանափակել, մեր ամենօրեայ նիւթական դործերի նմանեցունել կրօնական զգացողութիւնը. նրանք մեզ ուրիշ բան չեն կամենում անել, ասում եմ շեշտելով, այլ մարդասպաշտ և ոչ թէ բանին Աստուծոյ երկրպաղու: Հայոց հոգևոր իշխանութիւնն այսօր հոգևոր անունով ստիկանութիւն է ուրիշների ձեռին, ուրիշների համար կտաւ շինելու կիոց (մազոց) է և ոչ թէ մեր մետաքս բանելու: Ա՛հ, ի՞նչ են պիտի ասեն մեզ՝ Կիլիկիոյ և Ասսպուրականի կաթողիկոսները. կը համարձակիմ սրատասխանել, թէ նրանք այն են ու կը լինին ինչ որ մենք կը կամենանք որ լինին, հէրիք է որ դիտեանք թէ նրանք ի՞նչ պէտք է որ լինին. բայց Աբարատեան Աթոռին վրայ բազմողին ինչ որ էլ կամենանք չենք կարող անել, նրա համար որ նրա մազոցի նման երկթև ծայրերը այդ երդմնաթղթով օտարի ձեռքն է տուած:

Կ. Պոլիս, 2 յունիս 1874:

* * *

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ ԳՐԱԻ ՄԸ*

— Ի՞նչպէս կէսը բուրդ ու կէսը բամբակ . . . անանկ է նե մարդ խարելու համար վրան քաւք բուրդ կը գրէք . . . բայց, շարունակեց նա քիչ մը մտածելէ ետքը, այս դինը ֆանէլա դարձեալ սուղ չէ եթէ շատ չնեղնար, դուռն ի՞նչ կըսես:

— Կ'ստիպուիմ ըսելու որ կը նեղնայ, պատասխանեց Արմենակ, անցեալները հօրաքոյրս առեր էր բայց այնպէս նեղցաւ որ չկրցաւ հագնիլ:

— Աղէկ որ իմացուցիր, ըսաւ կինն՝ երթալու համար ոտք եխելով:

— Ուրիշ տեսակ մ'ունինք որ բոլոր բուրդ է և չնեղնար, ըսաւ եւ շիտասարդը զայն կեցընելու աշխատելով:

* Յես թիւ 1—3:

— Շնորհակալ եմ, ետքէն կը դամ, պատասխանեց գնորդուհին որ յայտնապէս բոլոր վտաճութիւնը կորուսեր էր :

Պ. Միւլլէր, որ այս խօսակցութենէն բառ մը չկորսնցուցեր էր, բարկութենէն կրակ կտրած էր :

Նոյն անտուրթիւնը նորէն սկսած ընել, պոռայ կատողութեամբ Արմենակին մօտենալով : Ծօ, այս առտու ինչքի՞ք եկաւ ի՞նչ եղաւ : Ինչն ըսիր որ այս ֆաճէլան բոլորը բուրդ չէ և կը նեղնայ :

— Հարցուց, ես ալ հարկադրեցայ ճշմարիտը խօսիլ, պատասխանեց Արմենակ :

— Ինչի՞ս ճշմարտութիւնը, գոչեց վաճառականը : Բայց այս միջոցին շատ մը տիկիներ Արմենակին մօտեցան այնպէս որ հարկադրեցաւ ետ քաշուիլ նա :

— Իրօք Լիօնի Ֆլէ՛ է այս, հարցուց անոնցմէ մին՝ ՚ի ցոյց կախուած կերպաները ցուցնելով :

— Չ... է, տիկին, ըսաւ Արմենակ մեղմիկ և մինչև ականջը կարմրելով :

— Հասկցայ որ այնպէս չէ՛ թէ և վրան անանկ զբուած է, ըսաւ կինը, անշուշտ սխալմունք եղած է :

— Ո՛չ, տիկին :

— Հասկա մտմաւոր եղած :

— Այո, տիկին :

— Եւ ինչո՞ւ ասորանքնուդ վրայ կեղծ թուղթեր կը գնէք :

— Աւելի սուղ ծախելու համար :

— Այդ ի՞նչ խարէութիւն է, պոռայ տիկինը ետ քաշուելով :

— Ես ալ կը խոստովանիմ, ըսաւ ճշմարտասէրն Արմենակ :

— Միթէ ձեր խանութին սովորութիւնն է այս :

— Այո, տիկին :

— Ի՞նչ ամօթ բան : Բայց այդ բաներն ինծի ինչո՞ւ կը խօսիս . արդեօք վաճառականիդ հետ կ'ախարհէրիր :

— Ընդ հակառակն՝ այսօր հետս շատ աղէկ էր նա :

— Շատ բան, վրայ բերաւ կինը, բայց ինչո՞ւ ուրեմն այս բաներս ինծի կը խոստովանիս :

— Աւան զի քու հարցումներուդ ճշմարիտը պատասխանելու պարտաւոր եմ :

— Անցցեն ուրեմն : Միշտ իրաւը կը խօսին այդպէս, վաճառականներդ ալ գիտե՞ն :

— 2է անշուշտ :

— Մտադիր կը հաւատամ, պատասխանեց կինը, բայց բսէ նայիմ, շարունակեց, այս ծախել ուզած աղբանքդ ուր տեղինն է :

— Զուիցերի ստորին կերպաս մ'է, 15 զուրուշ մէթրոն :

— Եւ դուք զայն 25ի կը ծախէք, իրենց արժեքին դրեթէ կրկինը : Մարտափելի է . . . մէյմ'ալ այս խանութը ոտք չեմ կոխեր, և բարեկամահիներուս ալ ըսեմ, պատասխանեց կինը և կերպասները հրելով հեռացաւ :

Այս տեսարանին հանդիսատես եղեր էին ոչ միայն Պ. Միւլլէր, այլ նաև Պ. Վ. . . իր ընկերը որ իր լսածին վրայ շուարեր մնացեր էր : Բայց գնորդները մեկնելուն պէս երկուքն ալ սկսան :

— Ծօ հասկցայ որ խենթանոցը կապելուք խե ես եղեր դուն :

— Միթէ գմեղ սնանկացնել կ'ուզես, մէկ ժամու մէջ 5000 զուրուշ ֆնաս ընել տուիր մեզի, այս ի'նչ բան է, գլուխդ կարգացուր ծօ :

— Ինձ կը հարցընեն՝ ես ալ իրաւը կը պատասխանեմ, ըսաւ Արմենակ լսած յանդիմանութիւններէն ապուշ կրթած :

— Իրաւը ի'նչ ըսել է, աղբար, ըսել կ'ուզես որ մենք ստախօս . . . զո՞ղ ենք :

— Ստակ շահելու համար խարդախութիւն կ'ընենք, աւելցուց Պ. Միւլլէր :

— Մեր խանութին սովորութիւնն է այդ, շարունակեց միւսը :

— Իրաւը ըսի, պարոններ, և մեռնիլս զիտնամ՝ սուտ պիտի չլսօսիմ, պուաց Արմենակ շլմորած :

— Գուրս ելիր, պուաց Պ. Միւլլէր :

— Բարով եկար ուրեմն, ըսաւ ընկերը :

— Եւ մէյմ'ալ հոս ոտք չկոխես հն, շարունակեց առաջինը :

Արմենակ ֆէսը գլխին վրայ լաւ մը տեղաւորեց, Պ. Միւլլէրի իրեն յանձնած մետաքսեղէնի ծրարը թէին տակ առաւ և խանութէն դուրս ելաւ օրիորդ Ալիսի տանելու համար, ինչպէս որ առտու պատուիրած էր իրեն :

— Հն, հիմակ գործս 'ի կարգին է ալ, ըսաւ Արմենակ փողոցը գտնուածին պէս : Տակաւին ճշմարտութիւնը ձեռք առնելու 6 ժամ չկայ և առանց ուրիշ յանցանք մը գործելու, հօրեղբօրս ժառանգութիւնը իրուսի ու վաճառականներէն ճամբուեցայ : Հարկաւ այս պիտի շարունակուի, նշանածս Եղիսն ալ զիս պիտի վաճառէ եթէ իրեն քիչ մը տնախորձ ճշմարտութիւններ խօսիմ և . . . հաւանական է որ իրքն խենթ Փրկիչ ալ զրուիմ 'ի վերջէ :

Ե

«Այս, այս ինչ աւանակ եմ եղեր որ այսպիսի գրաւի մը մտայ . . . ճարտնակեց Արմենակ, Տիմակ ինչ ընեմ, իւր երթամ, որքան շուտ Փրկիչ երթամ այնքան լուազոյն է . . . զոնէ ճշմարտութիւն խօսելու համար զիս անկէ ալ չեն վաւտեր, ընդ հակառակն որքան իրաւը խօսիմ այնքան խենթ կը կարծեն զիս և աւելի աղէկ կը կոպեն . . . հիմակ ինչ ընեմ» :

Արմենակ շփոթած՝ բոլորովիքը ամէն կողմ կը նայէր :

— Շէն ու պայծառ մնաս, Աստուած ողորմի մեռեխներուդ հոգուն, սուրբ Թորոս օգնական պահապան ըլլի, ըսաւ մութացիկան մը իրեն սօսենալով :

— Աստուած տայ, պատասխանեց Արմենակ, ես ալ աղքատ եմ :

— Ես անդործ եմ, աղան :

— Աղէկ ան, ես ալ :

— Բայց իմ ուղեւորս չէ, պարոն :

— Ի՛, իմ անդործութիւնս իմ ուղեւորս է :

— Տաներկու գաւակ ունիմ, աղաս, և վերջին երեքը երկորեակ են :

— Անանկ է նէ հարուստ ես, ես բան մը չունիմ :

— Ար պաղատիմ, պարոն, հացի ստակ կ'ուզեմ միայն :

— Ի՛հ, գլուխս ցաւցուցիր, առ սա ու բանդ գնա, ըսաւ Արմենակ որ տանոց մը չտալու ատեն մէճիտիէ մը տուաւ : Ետքը Մոսկէ սրճարանը մտնելով ծրարը հոն թողուց ըսելով որ ուշ ատին պիտի գայ զայն առնելու ու իր նշանածը տեսնելու զիտաւորութեամբ գուրս ելլաւ :

Օրիորդ Եղիս Աարդանեան միջակ կարգի ընտանիքէ 18 տարեկան, կարմրայտ և սևակն աղջիկ մ'էր միշտ հաղուած սղուած . . . բայց միջակ արթնութիւն և խիտ հարեանցի կրթութիւն մ'ունէր, ինչպէս մեր աղջիկներէն շատերը : Գրեթէ տարի մը կար որ Արմենակին նշանուած էր՝ որ իբրև իր հօրեղբօր ժառանգը և Միւլլէր ու ընկերաց առաջին գրադիրը՝ ըստ փեսացուի մը տեղ կ'անցնէր այս գտաի աղջիկներէն : Հարմիրք յառաջիկայ նոր պատկերասան պիտի կատարուէր :

Արմենակ՝ անոր անձնական շնորհքէն հրապուրուած և համալուած էր որ անոր սևուկ աչքերը, վարդագոյն սցտերը, հրապուրիչ ձևերը

ընտրի և հլու բնութեան մը նշաններն էին : Հաւտացած էր որ անոր քիչ մը անհոգ բնութիւնը իր ծանրութեան և տնական կեանքի համար ունեցած սիրոյն հետեանքն էր : Բնաւ մտքէն անցուցած չէր որ այս ամէնը թուլութենէ, ինքնասիրութենէ և սնապարծութենէ կրնայ ծագիլ, հետեաբար ՚ի մտի գրեթէ էր իր ցաւերն ու հոգերը անոր սլառմել իբր իր հաւատարիմ՝ ու զգայուն բարեկամուհին :

Երբ Արմենակ ներս մտաւ, անիկա բարիզեան նորեկուկ մը օրինաւ կելու վրայ էր և սենեկին մէջ իրմէ ուրիշ մարդ չկար :

— Ա երջապէս եկա՞ր, ըսաւ նա առանց իր նշանածը ընդունելու համար ոտք եխելու : Երէկ ի՞նչ էիր . . . անշուշտ օրիորդ կատարին՝ քու բարեկամուհիիդ հետ :

— Եկեղեցին էի, սլառասխանեց Արմենակ, « ս վարդապետը մտիկ ընելու գացեր էի որ մեր սպարիարքէն անգամ շատ աղէկ քարոզ կը տայ կ'ըսեն :

— Այո և օրիորդ կատարն ալ տեսնելու, կ'երևի թէ Պօլսոյ գրասիւնները և սենեկասլանուհիները այս թեթևասօղիկ քարոզիչը մտիկ ընելու ժամադիր եղած են :

— Միտքդ չեմ հասկնար, Եղիս, ըսաւ Արմենակ, « ս վարդապետը թեթևասօղիկ չէ՞, և իր ունկնդիրներու մէջ ամէն կարգէ մարդիկ կը դանուին՝ աղքատ, հարուստ, էֆֆֆ, և այլն :

— Այդ չարդիւէր որ օրիորդ կատարը . . .

— Երկրորդ անգամն է որ այդ անունը կ'արտասանես, զարմանալի կերպով՝ ըսաւ Արմենակ զայն ընդմիջելով, ասկէ զատ ինծի դէմ բարկացած կ'երևին, կրնան սրատճառը ըսել :

— Ալ քու խաղերդ չեմ կ'լլեր, սլուաց դեռատի աղջիկը, ինչէր ըսեցի քու վրայ :

— Եղիս, վրայ բերաւ Արմեն, արդէն շատ հոգեր ունիմ, և դու ինձ այնպիսի յանդիմանութիւններ կ'ընես որոյ բնաւ արժանի չեմ և քու մտիթարութիւններու ալ պէտք ունիմ :

— Ո՛հ, բեզի մտիթարութիւն չպակսիր, սլառասխանեց Եղիս Աւարանեան. ի՞նչ, արդեօք օրիորդ կատարիդ հետ կ'ուրէ ըրիր :

— Այո, ըսաւ Արմեն :

— Հա, ինչպէս հասկցայ, անանկ է նէ հոս դալու տեղ՝ աղէկ կ'ընէիր թէ որ հետը հաշտուելու երթայիր :

— Եղիս, զիս կը վշտացընես, ըսաւ Արմեն կարմրելով ու բոլորովին շփոթած :

Շարանախելի :

ԲԱՐՇԱՄ ԵՒ ՅԱՐԴԳՈՂ

- 1 Զմի գաւառաց լայն Մարաստանի,
Բռնացեալ ունէր Բարշամ մեղացի,
Որ բազում անդամ Աժգահակայ իսկ,
Դիմահար լեալ էր 'ի սրտերակլմի:
- 2 Յանձնեաց Վահագնի արքայից արքայ,
Առնել արշաւան յաշխարհ Բարշամայ,
Քաջ եղեալ 'ի միտս թէ յայտ մարտի,
Անշուշտ սպանցի որդին Տիգրանայ:
- 3 Վահագն խնդազին ետ զօրաց յորդան,
Ուղեցոյց որոց էր արծուին հայկեան,
Ոչ ոյժ Բարշամայ, և ոչ մեկնազէնք,
Մարթացան յառնել խոյ խռթ քաջութեան:
- 4 Զգիւտէր Վահագն թէ զինուորք Մարաց,
Ունին յարքայէ պատուէր հրամանաց,
Մասնել Բարշամայ զքաջիկ Վահագն,
Զի մենամարտիւ բարձցէ 'ի կենաց:
- 5 Բարշամ գաւառք Մարաց զօրութեան,
Յանմատոյց լերինս թախարդեաց դարան,
Յոր թէ և ածաւ դիցազն պատանի,
Բայց 'ի վտանդէն ել քաջ յաղթական:
- 6 Պախտեաց սարէն Մարաց բանակի,
Չունէին զուտեստ ոչ մարդ և ոչ ձի,
Եհաս մութ զիշեր, տեղայր անձրև յորդ,
Որոտք, կայծակունք զգլղէն զոյի:
- 7 Մի 'ի լրտեսից ծանոց զխցազնին,
Թէ յարդ բարդ 'ի բարդ ոյժ յանկոյս լերին,
Վահագն զիմեաց ընդ զառ 'ի վեր անդր,
Առանց ընկերաց լոկ բիր 'ի ձեռին:
- 8 Այս էր դարանն իսկ նմա անդ լարեալ,
Բարշամ 'ի նմն կայր զինու վառեալ,
Բայց Ազատ Մասեաց քաջք նորին պաշտպանք,
Անդ փառաց ոսակ էին պատրաստեալ:

- 9 Դիւցաղն Արամեան նչ յայն կոյս գնաց
 Ուր Բարշամ զօրօք նստէր դարունած .
 Այլ ուստի կարէր պարէն գտանել ,
 Նախ քան չհասանել դարանակալաց :
- 10 Սկսաւ ամալ զխորձս 'ի բարդից .
 Եւ 'ի կերակրոց տիկս կաթնալից .
 Որք արագութեամբ աջողակ աջոյն ,
 Թուչին ընդ լեառն զելթ վերդ 'ի նետից :
- 11 Դէտք ազգ արարին զգողութիւն յարդին .
 Եւ Բարշամ ճեպէր դէմ յուղկահարին .
 Ընդ փայլատակելն ետես զի Վահագն ,
 Ելանէր 'ի լեառն տիկ և յարդ յուսին :
- 12 Խիզախէր Բարշամ , Վահագն խուսափէր ,
 Մինչև 'ի գաղաթ լերին հասանէր .
 Անդ չիք ոսնկուիւ , փուայեալ են վախք ,
 Ի զառ 'ի թափին զիւցաղն իմ կառչէր :
- 13 Մերձեցաւ Բարշամ սուսեր 'ի ձեռին .
 Զկայ առ յարդոյն ձայնարկեաց ուժղին .
 Բայց ջաղք և որոտ և խաւար սաստիկ
 Յաչաց իրերաց զնոսա ծածկէին :
- 14 Ո՛չ կամէր Վահագն զյարդ իւր ցրուել ,
 Կամ զտիկ կաթին յուսոց 'ի բաց դնել .
 Եւ ահա՛ յանկարծ փայլակն յամպրոպաց ,
 Եցոց զիւցաղին զարժուոյն սառանել :
- 15 Անդ սուսերամերկ Բարշամ խիզախեաց ,
 Ի խաւար մթան զիւր հարուած էած .
 Այլ ընդ վայր էանց շառաչին օրոյն ,
 Վահագն բեռամբ իւր ասլահոյն մնաց :
- 16 Դարձեալ շոգիք թանձր փայլատակեցին .
 Կայր Բարշամ հանդէս . Ջչեաց արծուին .
 Վահագն զիւր հաստ բիր իջոց 'ի գլուխն ,
 Բարշամ կործանեալ սնկաւ 'ի դետին :
- 17 Ի մերժել լուսնոյ զծածկոյթ ամրոպաց ,
 Երևէր սպիտակ ծիր յարդին ցրուած .
 Զոր ծիր յարդոցողի և կամ ծիր կաթին ,
 Կռչէին զխոռոք 'ի տան անտեղաց :

ՍԿԻՋՐԻՆ ԵՕԹՆԵԱԿ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆՑ ՎԱՀԱԳՆԻ

- 1 Մինչ Վահագն 'ի Մարս առաքինանայր,
Կիւրոս 'ի Պարսս տակաւ զօրանայր .
Կամէր Աժդահակ 'ի մարտ կարաւել ,
Այլ 'ի Տիգրանայ դաշնոց յերկուանայր :
- 2 Խօսեցաւ ծածուկ ընդ Տիգրանուհեայ ,
Զի դարանակալ լիցի Տիգրանայ ,
Իսկ թէ ոչ դոցի նմին համախոհ ,
Հասցէ տիկնութեան ասել բարեաւ մնա :
- 3 Ցողացաւ 'ի սիրտ հայկազն զշխոյն ,
Հուր անկեղծ սիրոյ պու իւր հայրենին ,
Առ սան կրիեաց զփառս տիկնութեան ,
Յիշեաց զի դուստր է մօր՝ Հայաստանին :
- 4 Առ երեսս կեղծեաց յօժարիլ ընդ այն ,
Այլ ծածուկ հասոցց առ եղբայրն զբան ,
Կալ արթուն , ոչ գալ 'ի կոչ քեռաուն ,
Զի մի անղղոյշ անկցի 'ի դարան :
- 5 Աժդահակ հրեշտակս առ Տիգրան յղեաց ,
Եւ յայցելութիւն քեռն հրաւիրեաց .
Տիգրան խոստացաւ առնել ըստ բանին ,
Եւ դամենայն ինչ Կիւրոսին յայտնեաց :
- 6 Յայնժամ և Կիւրոս առեալ զպրուձին ,
Դիմեաց բազմութեամբ դէմ ինքնակալին .
Գրգռեցաւ մարտ . Տիգրան կայր հեռի ,
Զի գեռ յեկբատանս էր Տիգրանուհին :
- 7 Վահագն , զոր կարծէր Աժդահակ՝ մեռեալ ,
Գայր յարշաւանէն զիւր դեր յանկ հանեալ ,
Եհաս յեկբատան . եզխտ զհօրաբոյրն ,
Ի յարկ կանանոցն իբր 'ի բանտ եղեալ :
- 8 Կորզեալ Վահագնի զՏիգրանուհի ,
Յաւարի էառ զդարպաս արքունի ,
Գումարեաց ուղորդս և յուղի անկաւ ,
Հասոցց զգշխոյն 'ի տուն հայրենի :

- 9 Աժդահակ կանխաւ էր նախատեսեալ,
Եւ դարան, թակարդ անբաւ պատրաստեալ,
Այլ այն մեքենայք, լարք և որոպայթք,
Յանդիման քաջին անկան պարտասեալ:
- 10 Լուեալ Տիգրանայ զդարձ Վահագնի,
Եւ զփրկել նորա զՏիգրանուհի,
Արշաւեաց զօրօք 'ի սահմանս Մարաց,
Ուր զօրամենայն լինէր զոռ մարտի:
- 11 Զօրացեալ Վիրոս զօրօք Տիգրանայ,
Համադուռդ խողաց դէմ Աժդահակայ,
Մինչ հանդիպեցան Տիգրան, Աժդահակ,
Խմբեցաւ կռիւ 'ի միջի նոցա:
- 12 Դեռ ոչորէին արքայք երկոքին,
Եւ քաջ թիկնապահք զմտօք զուային,
Ճշեաց արծուին, և Վահագն հասեալ
Վազեաց զեղարդեամբ ընդդէմ քաջ Մարին:
- 13 Ետեռ Աժդահակ զՎահագն եկեալ
Զոր 'ի Բարշամայ կարծէր խողխողեալ,
Ընդդէմ զիւցաղնին խիզախեաց սրովն,
Զոր դէմ Տիգրանայ էր մերկացուցեալ:
- 14 Այլ աճապարեաց Վահագն յանդիման,
Դիպեցոյց ընդ կողս զսայր զեղարդեայ,
Եւ յետս քարշեալ հան մտամբ թռթոց,
Աժդահակ անկաւ յերկիր 'ի կործան:
- 15 Անդ ամենայն զօրք երկից մարտակցաց,
Կռեցին զաշինս 'ի մէջ զխախանց,
Գռեցին. Անցցէ Վիրոս թաղաւոր,
Տիրել 'ի վերայ Պարսից և Մարաց:
- 16 Եւ Տիգրան դարձաւ յերկիր հայրենի,
Ուր հռչակեալ էր անուն Վահագնի,
Կառուցեալ քաղաք նոր Տիգրանակերտ,
Անդ բնակեցոյց զՏիգրանուհի:
- 17 Եւ յայնմ հետէ զցտաց հայկեան,
Անչեաց 'ի բամբիւ դիւցաղներդական,
Զերդ Վերկնէր երկին, երկնէր և երկիր,
Երկնէր ծիրանի ծով ծառայական: 8. 9. ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ

ԲՈՂՈՒԲԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԱՆԱՐՇԱԳԱՏ

Արդարեւ Էջմիածնայ վանքը հրատարակուած Աբարաթը մողական լապտեր մ'է : Ամէն ինչ անոր շնորհիւր հիանալի և լուսաճառանգոյններ կ'ստանայ Վ. կաթողիկոսի շուրջն : Արև մ'է նա որուն կենսատու ճարտարայթները մինչև աղքատիկ զիղայիներու հիղերը կ'թափանցեն և առատութիւն, կենդանութիւն և երջանկութիւն կ'սփռեն : Չկայ հայարնակ երկիր մ'որ Վ. կաթողիկոսի անմիջական իրաւասութեան ներքեւ գտնուող հայոց չափ բարեբաստիկ լինի : Անոր մէկ շունչը բաւական է սառճարներ շինելու, վարժարաններ կանգնելու, վանքեր յուսաւորութեան վառարաններ դարձնելու, որոց և աղքատաց կողմէալ դրամները ձեռք ձգելու, միով բանիւ Ղերսիսի և Սեբրուպայ օրերը նորոգելու : ՄՏ, ինչ ոսկեցար, որմէ զուրկ ենք, աւաղ, հեռաբնակ հայքս : Այս իր շահատակութիւնները հո չակելու համար Աբարաթայ գրիչներն անբաւական են : Պէտք է որ արբանեակներ ալ գտնէ, վարձէ. անոնց յոյս, սպասիւ, սլարզ և չաւառն խօտանայ, որպէս զի բոլոր աշխարհ լսէ Վ. կաթողիկոսի բարձր արարքն ու հրճուի . . .

Վերջապէս Աբարաթայ և իր մունետիկներուն վկայութեան առջև մեղի թիֆլիզէն հասած նամակի մը հաւատ ընձնելը յիմարտ թիւն է, չքսնք չաղց ափերութիւն : Նոյն նամակը սեռ ու տխուր գոյներով կը նկարագրէ չէ թէ միայն կրօնի, ազգութեան, այլ նոյն իսկ հայութեան սպառնացած մօտալուտ վտանգն : Արդէն զիսէ ինք որ ազգային կրօնն ու ողին ջնջելու համար ամէն թագուն և անուղղակի հնարներ 'ի գործ կ'գրուէին, սակայն Աբարաթայ առ Վ. կաթողիկոսն վանանած լիաբերան ներքողներէն հակամէտ ենք հատարու որ մեր ռուսաբնակ մերայինք նոր օր կ'տեսնեն անոր շնորհիւր :

Ուրեմն ինչ ողուով գրուած է մեր ձեռքն եղած գիրն. անշուշտ թշամական : Նոյնին մէջ կ'կարդանք նաև թէ Վաղարշապատի բնիկներուն մէկ մասը բողոքական եղեր են Վ. կաթողիկոսի անհոգութենէն, թէ և Աբարաթ ներքողներն այս մասին ձայն չհաներ : Տաճկաստանի մէջ ալ ուր ուրք բթամիտ հայեր կրօնափոխութեան կ'դիմեն, չէ թէ նոր յոյս, նոր ձյմարտութիւն անմտելու, այլ անձնական շահուկամ անխրաւութեան մը գէմ պատասխարան գտնելու անտի յուսով. սա-

կայն Բուսաստանի, մանաւանդ Ա. կաթողիկոսի բնակած յուսաւայրն
 Թնչպէս ճարակ կրնայ զանել բողոքականութիւնն. ահա այս բանիս
 մեր խելքը չհասնիր, քանի որ ըստ ոմանց՝ ոչ բունութիւն և ոչ հա-
 բուսահարութիւն կայ այն կողմերն, այլ ամէն մարդ ազատութեան,
 բարօրութեան, յաջողութեան քաղցր բերկրանքը կ'վայելէ հայրական
 կառավարութեան մը ներքե: Արդեօք զոտ համոզմամբ կ'շարժին այս
 պարագայիս մէջ Ազդարշապատցիք. այս ալ կասկածելի է, ըստ ո-
 բում ռուսաբնակ հայը թէ և անդէտս կ'մտնորի, կ'հրապարտի, իր
 հոյին ու մարմնը կ'ծախէ ակամայ, սակայն երբէք չերթար կամեմին
 օտար հոյեւոր հովիւներ չփնտուեր, երբ կարգէ դուրս պատճառ է մը
 չբռնադատուի:

Ազդարշապատ գիւղն Էջմիածնի վանքին կից և գրեթէ հինգ կամ
 վեց հարիւր տունոր բնակիչ ունի, նոյնպէս փոքրիկ աւերակ եկեղեցի
 և ողորմելի դպրոց մ'առանց ուսուցչի և դասադրբի: Այս գիւղացիք
 Էջմիածնի հարկատու են, սակայն Էջմիածնի վանականք անխիղճ և
 անգութ կերպով կ'վարուին եղեր անոնց հետ: Մասնէոս կաթողիկոսը
 կամեր էր այս գայթակղութեանց վերջ տալ բայց չ'ըյաջողեր: Ըստ ե-
 րեւոյթին այս վերջին ասեմներս վանականաց հարստահարութիւնն ու
 անբարոյութիւնն այն աստիճանի հասեր են որ Ազդարշապատի խեղճ
 ժողովուրդը յուսահատելով գերմանական պատերազմէն (հովիւներու)
 քողով են վազել, կ'ըսէ նամակագիրն, որ Թիֆլիզի ԱՕՆ Լիչիսիփիտ'
 գլխաւոր պատերազմն ուղղեալ աղերսագրին պատճէնը մեզ առաքեր է:
 Սոյն աղերսագիրն առ այժմ՝ զանց կ'ընենք հրատարակելու, վանն զի,
 ինչպէս որ ոմանք պիտի պնդեն անշուշտ, եթէ Ազդարշապատի, որ
 ըսել է նոյն իսկ Էջմիածնի վանքին մէջ բողոքականութեան մուտքը
 ճշմարիտ է, դարձեալ խիստ աննշմարելի բիծ մը պիտի լինի Ա. կա-
 թողիկոսի փառաց պսակին վրայ . . . :

Ն Ո Ր Է Ն Ի Գ Փ Օ Ր Մ

Հանդիսին նախորդ թիւին մէջ Ազգաստեղաց Ընկերութեան առթիւ
 քրոսած յօդուածի մը վերջը հայ հասարակութեան յորդոր մը կար 'ի
 խրախոյս հայ բժշկաց: Այս գունակ յորդորներ ստեպ կ'գրուին ուրոյն

առոյն ազգի թերթերու մէջ և իրարմէ անտես կ'անցնին : Սակայն որ և է կերպով մեր հանդէսինը յունարէն Ջօյբէի լրագրին ծանօթութեան զայով՝ զայն նկատողութեան առեր և շատ ծանր ու անհեթեթ է գտեր . իսկ Ֆրանսերէն Ռեֆեր՝ լրագրին՝ նոյն տողերը չափազանց ծիծաղաշարժ են երևցեր , այնքան ծիծաղաշարժ որ բոլոր հայ ընտանեաց մէջ հոմերեան քահ քահ մ'է փրթեր և առով ըստ Ռեֆեր՝ի , շատ հիւանդներ բոյժ են գտեր . . . հարկաւ յոյն բժշկաց ձեռքն եղած հիւանդները . . . :

Ջօյբէի լրագիրը բժիշկներ դատելու մասին անհատի մը ձեռնահաս սութիւնը չճանչեր , շատ լաւ . Ռեֆեր՝ յոյն բժշկաց շահով վառ՝ կը տաղանապի , կարծելով որ անոնց շահուն դէմ դաւ մը կայ , և փոխանակ պաղ արիւնով խնդիրը քննադատելու՝ կ'հայհոյէ , կ'զրպարտէ , կ'ծաղարէ , վերջէ , Սքրիպ , այս այն , երկին ու երկիր իրարու կ'խառնէ և վերջապէս իր խեցբէկ ու անարժան յօդուածը՝ զոր իբր ուրիշին բերնով սկսեր էր խմբագիրն իր գրչովը կ'աւարտէ ըսելով՝ թէ յոյն բժշկաց օգնութիւնը մտ երեւոյրէն վեր պաշտպանելու պարտաւոր են Ռեֆեր՝ի մէջ , և այսպէս անդէտս ինքզինքը կ'մտանէ այն որ հայ անուն կ'կրէ և , թող հայ բժշկաց , այլ որ և է հայու համար անուշխօսք մը չունենալէն զատ՝ ակործ կ'զղայ օտարին փողը փշել ընդդէմ հայութեան : Իրաւի՛ իբր հայ՝ կ'ցատինք որ Ռեֆեր՝ի խմբագիրն անբնական միջավայրի մը մէջ կ'գտնուի և եթէ մեզնէ զօրաորազոյն խորհրդատուի մ'իսկ չանաստէր՝ իրեն ալ յատուկ յոբոբ մը կարողալու արամագրութիւն մը պիտի զգայինք :

Մենք ոչ Ռեֆեր՝ի ոճին հետեւելով խնդիրն անձնականի դարձնել կ'ուզենք և ոչ անոր պէս բորբոքիլ : Եւ ի՞նչ հարկ կար Ռեֆեր՝ի այնքան յուզուիլ և յունաց հացին եղ քսել : Միթէ Աբէ-է-Լան Մահալ քրէական յանցանք մը դործեց՝ իբր հայ՝ հայ բժշկաց մասին դրուած զովեստ մը հրատարակելով՝ առանց որ և է թաղուն դիտաւորութեան կամ թեղադրութեան : Ի՞նչ կ'նշանակէ մեզի դէմ դրողուած վլվլու կն եթէ ոչ գաղանի նպատակ մը : Թող քաջ գիտնայ Ռեֆեր՝ որ մեր հանդէսը կուսակցութեան հանդէս չէ , վարձկան գործի չէ , այլ և այլ խմբագիրներու գործ չէ , այլ դրսէն տպագրութեան արժանի յօդուած ընդունելու հակամէտ է , ինչպէս որ էր երբեմն և Աբէ-է-Լու Աբէ-Մահալ , և միայն իր յառաջադիմութիւնը ճշմարտութեան , ժողովրդեան իրաւանց պաշտպանութեան և անոր համարման վրայ կ'հիմնէ առանց այս կամ այն կրից բերան դառնալ խոնարհելու :

Ուստի այս սրբազան և մեծ ինքնին խիստ իրաւացի դատի մ'արձա-
 գանք եղաւ՝ երբ հայ բժշկաց մասին հայ հասարակութեան անտարբե-
 րութիւնը նշաւակեց, անանց յոյները վար դարձնելու։ Ասոր մէջ ոչ
 յեանհասարակեան խնդիր և ոչ խորհրատեան մէջիւ կայ, այլ պարզապէս
 ազգասիրութեան հրաւեր մը։ Ամէն գիտուն, ամէն բանիրուն բժիշկ,
 ամէն երեւելի դուրս մարդկութեան սպասաւորներ են։ ազգայնու-
 թեան, կրօնի խնրութիւն չունին իրաւ, սակայն առ հասարակ մարդս
 նախ իր բնասնեաց, իր ազգին օգուտը կ'մտածէ և ասրա մարդկու-
 թեան, և ասոր զգալի օրինակը նոյն իսկ յոյնըը կ'ընծայեն մեզ
 սնեպ անարժան միջոցներով։ Անոնց համար եկեղեցի, ժողով, հան-
 դէս, թատր, ուխտասեղի, լրագիր ժողովրդային բեմեր են՝ ուսկից
 այս մեր մի անդամ հրատարակածը՝ սարկն տանելիւ աւրա կ'քարոզեն
 և օտարաց դէմ թշնամանօք լի բերնով կ'քարոզեն։ Դեռ անցեալ տարի
 այս անհններս գարոյցական հանդէսներու առթիւ նշանաւոր դասա-
 ստուներ կրակ ու շանթ կ'արձակէին այն օտարաւեր ծնողաց դէմ որոնք
 օտար վարժարաններ կ'ըրկին իրենց զաւակներն 'ի կրթութիւն, և այն
 ճատերը բոլոր յոյն լրագրաց մէջ արձագանք գտան։ Բաց միթէ դու և
 ես կ'իմանանք այս բաներն, ու շիմ՝ ընթերցող, ոչ. որովհետև յոյնը
 Բէջօր՝ չունի հայուն պէս՝ որպէս զի հայ բժիշկները պաշտպանէ և
 յունաց դէմ զրդուէ։ Յոյնը կ'մեռնի այս չընէր։ Այսպիսի տղեղու-
 թիւններ մինակ մեր ծոցը կ'ծնին և մեզ թէ զրոզ և թէ զրեալ առակ
 նշաւակի կ'ընեն օտարաց առջև։ Սակայն քիչ մ'ևս հարց ու փորձ ըրէ
 և ուզածէդ աւելի պիտի գտնես։ Իսկ եթէ Բէջօր՝ ըսածին պէս
 դեռ ևս կ'ծիծաղես, կ'մարիս, քիչ մը ջուր խմէ, հանդարտէ և սայօ-
 դուածին վրայ, զոր քաղքես յունարէն Ամալթա (Αμαλθεα) լրագրին
 1155 թիւէն քաղեցինք, լաւ մը խորհէ։

Ե . . . . . Ինչպէս որ ուրիշ առթիւ ալ ըսած ենք մեր Ազգը
 Վայրաբաղքին, բոլոր Յոնիոյ, Մակեդոնիոյ մէջ և ուրիշ տեղեր շատ
 յաջողակ բժիշկներ և ընտիր արհեստաւորներ ունի, որոնք իրաւաւ
 կ'ընենք որքան այն բարձրագիր և բանիրուն կարծուած ազգայնոց դէմ
 որ՝ սնեպ անտոյ և այլանդակ պատճառներէ կամ անօրս սովորութե-
 նէ զրդեալ՝ երբ բժշկի պէտք ունենան, մեր ազգային բժիշկներուն
 չին զիմեր, այլ օտարներու՝ որոց բժշկական ուսումը, փոքրաստիւնն
 և կարողութիւնն աւելի շատ սարքին են և պահանջաւորները մեծագոյն ի-
 ճելին զարձաք անգամ հայա-հելլենական արտադրութիւններ ալ կ'որս-
 ք շինեն։

Վ'տեաննէս, ուշիմ ընթերցող, ոչ միայն յոյն բժիշկներ այլ ամէն յոյն արհեստաւորներ իրաւամբ զանգատելու կ'իտեանարհին եղեր իրենց բարձրագիւր ազգայնաց անմիա սովորութեան դէմ, մինչդեռ հայ բժիշկներ այսպէս չեն նուաստանար երբէք. կ'աննեն որ Աճալիէա շատ ՍՏՈՐԻՆ կ'զանէ ամէն բար բժշկաց գիտութեան, և յոյները համարելու համար անոնք ձեզի թշնամի են կ'ընէ, կամ աւելի պարզ հայերէն, թերեւս ձեզ թունաւորեն ըսել կ'ուզէ: Եթէ Մամուլ այսպիսի բան մը հրատարակէր՝ յունասէր հայեր անշուշտ զինքը կ'կատէին: Բայց այս բաւական չէ, նոյնքը Աճալիէա ուրիշ կ'նչ վճիռներ կ'ուտայ:

«Մայրաքաղաքին մ.Ղ՝ զրեթէ 70 ճարտար բժիշկներ ունինք որ մեր յերեւելին բու և զօրաւորներու ծանօթ են, և սակայն շատ անպատկաններ և անոնք որ պատիւ կ'սիրեն, և կամ քաղաքացիներ* երբ բժշկի մը կարօտին, նախապատիւ կ'սեպեն օտարաբաններ կոչել, ինչ երեսն անձանք և բժշկական ճեմարանի մը վկայաբեր զուրկ տեղայն կլինային համար համբալներ, և ստէպ անխոհեմ, ինքնահասան և ՄԵՐ ԻՆԵՂԵՑԻՈՅ և ԱԶԴԻՆ ԹՇՆԱՄԻ ԵՆ:»

Ուր ենք, ահա յոյն լրագիր մ'որ օտար բժշկաց համար ոչ միայն բժշկական ճեմարան մ'է, որու ծանօթ են անոնց ծոցը զանուամբ վրայադիրներն, այլև հաւատարմութեան ասեան մ'է, և ճիշտպէս կը զրպարակէ, անխոհեմ, ինքնահասան, զրեթէ անհաւատ կ'ուզէ զանոնք և յոյն ժողովրդեան մնլի եռանդն անոնց դէմ կ'զինէ. կրօնքն իբր զէնք՝ ՚ի նպատ յոյն բժշկաց կ'զործածէ. ինչ ընտիր հայրենասիրութիւն:

Եթէ կ'ուզես գետն և թե՛ քաղէ, ուշիմ ընթերցող, հայ բժշկաց մասին մեր հրատարակած խիստ մեղմ յորդորին վրայ, բայց սակաւին չլմացաւ, միտ զիր:

«Մեր ժողովրդեան (Աճալիէան է խօսողը) միջակ և ստորին դասերն այս մասին աւելի խելքով և ՀԱՅՐՈՒՆԱՄԻՐՈՒԹԵԱՄԻ կ'վարորին մեր ազգի բժիշկներու և օգտակար արհեստաւորներու հետ զործտեսնելով, և չեն հետեւիր մեր ԻՆԵՂԵՑԻՈՅ և ԱՆՈՒՅԵԼԻՔ մեծաց ՎԱՏԹԱՐ օրինակին:

«Երբեք՝ մանաւանդ մայրաքաղաքը զանուզէ հարուստ և նշանաւոր ազգայիններէն ոմանք կ'րեն թէ իրենց կեանքն, առողջութիւնն և պատիւը կ'սիրեն և շատ կ'պահպանեն, բայց իբր իրենց կեանքն,

* Պէտք է գիտնալ որ յոյն իբր իբր յատուկ քաղաքը կ'նկատուի Պօլսոն, և ըստ այնմ կ'խօսի:

» արող զուրիանն և պարիսը կ'արեն օտար բժիշկներու և արհեստաւորներու առջև ունայն և յիմարական ցուցամնլութիւն մը յայտնելու
 » համար, ոյս ալ այնպիսի ատեն մ'որ զընթէ ամէն օտարականներն
 » իրենց ազգային բժիշկն ու արհեստաւորը նախագաս կ'համարին,
 » իէն յոյն բժիշկն ու արհեստաւորն աւելի բերազանց և աշան լինելով
 » հարկ էր որ ասոնք ամենէն աւելի նախամեծար համարուէին : »

Այժմ միտ աւիր, ուշիմ ընթերցող, թէ յոյն ինչ ստտիճանի կ'հաս-
 ցընէ օտարաց, հայոց դէմ նախատինքն, ինչպէս անպատիւ և վատա-
 ուող զ կ'սեպէ անոնց հետ յարակցութիւնն, ինչպէս վարկաբ, ինքնասու,
 անիւնէլ կ'անուանէ այն յոյն մեծամեծներն որ օտար արհեստաւորներու
 հետ առուտուր կ'ընեն, և ահա այս դո՛ւնակ յոյներու դասը կ'սրաշու-
 սրանէ Բէֆօրօի Մեծ. խմբադիրն անդիտաբար թերևս, և չէ թէ մեր
 ծիծաղն՝ այլ արդահասութիւնը կ'շարժէ :

ՅՈՅՆ ՊԱՏՄԱԳԻՐ ՄԸ

Մայիս ամսեան Սէն հանդէսին մէջ քննական ազդու պատասխան մը
 կարդացինք Աթինայի Մեղեթիս մոլեկրօն արքեպիսկոպոսի մէկ հրա-
 տարակութեան դէմ, որուն համաօտը ճենասիոս Աբօլարիոս տարկա-
 ւաղը 1861ին 'ի Չմուին հրատարակեր և սպա արապերէն թարգ-
 մանութիւն տպագրուեր է յերուսաղէմ 1867ին, հրամանաւ Գեր. Բի-
 լիլովի՝ յունաց արդէ ստորիարքի յերուսաղէմ :

Սէնի բոլոր յօդուածն ընթերցման արժանի է, սակայն մենք սնկից
 քանի մը մաս կ'քաղենք, չէ թէ յունաց մեր ազգին, մեր եկեղեցւոյն
 դէմ ըրած յարձակումներու փոխարէնը հատուցանելու մտօք, այլ միայն
 կրկին համոզուելու համար որ Արևելքի մէջ մինակ հայը դիտէ ուրիշ
 ազգաց կրօնն ու հիմնարկութիւնները յարդէլ իր վաղեմի վեհանձն
 դրութեան համեմատ և ասոր փոխարէն անարդանք ընդունիլ :

«Այս կուսակցական խաւարասէր հրատարակութեան (Մեղեթիսի)
 Թ. գլուխը, կ'ըսէ Սէն . . . անլուր թշնամանք մ'է Հայաստան-
 և այց եկեղեցւոյ դէմ, թշնամանք մ'որ միայն յունական մոլեկրօն խե-
 լապատակի և երևալայութեան մէջ կարող է յղանալ և ոչ երբէք հմուտ
 և անաչառ պատմադրի մը մտքի ու սրտի մէջ . . . » :

Եւ այսպէս սոյն պատմադրին թուած հին և նոր հերետիկոսութիւններն, որ մինակ ցտորք են, մի առ մի թարգմանելով Աթն հիշարէ . «Արդարեւ՝ եթէ սոյն թշնամանալի հեղինակութիւնը միայն մի յոյն զրադիտի լոկ անհատական կարծիքը համարէինք, ոչ միայն պատասխանելու, այլև բերան անդու անգամ անարժան պիտի դատէինք, բայց քանի որ յունարէն տպագրութիւն զինի՝ քաջալերուած և արասլերէն թարգմանութեամբ վերատին տնջուած է Երուսաղէմի մէջ՝ այնպիպիսի յունական միաբանութեան մ'որով (որոյ ամէն անդամները լոկ ժողովրդի նախապաշարութեանը տարող եկեղեցականներ չեն, այլ կան նաև հմուտ անձինք, նա մանաւանդ Գերմանիոյ գաղտնիներէն ելածներ անդամ) և այնպիսի մի պատրիարքի հրամանաւ (որ Հայոց քանի մի պատրիարքաց հետ կենսակցութիւն ունեցած է, Հայոց ծեսերը և ժամերգութիւնները շատ անգամ իր աչաց առջև կատարուած են, և մի Հայ անհատի չափ տեղեակ է Հայոց կրօնական պաշտամունքներուն) : քանի որ սոյն պարագաները նկատողութեան կ'աւելուինք, սնչապէ՛ թշնամանոց բարբառները կը ծանրանան մեր համար, և կը տեսնենք ակնբեր՝ որ սոյն սմարդի հրատարակութեան բուն նպատակն է, ոչ միայն Յոյն ազգի մոլեկրօնութեանը ճարակ տալ և յախտնական ատելութեան մէջ պահել, այլև Պաղեստինի, Գամասկոսի, Ալեքանանի, Երիպոսի և այլ տեղեաց արաբախօս ժողովուրդները խաղաղ խորշեցնել Հայոց աչքէն և մանաւանդ Երուսաղէմի բնակչաց մէջ զարհուրելի զղուանք զարթոյցանել Հայաստանեաց եկեղեցոյ գաւառութեան, կրօնական արարողութեանց և Հայ ազգի ուխտաւորաց գէմ» :

«Այս պարագաներն են ահա, որք կ'ստիպեն մեզ յիշեալ նենգամիտ հրատարակութեան հրեշտական արարուակութիւնը ծանօթացնել մեր ազգայնոց, և նիւթ տալ Հայազգի խմբադիրներու և բանապէսներուն, ոչ միայն հայերէն լեզուաւ, այլ նաև յունարէն, արաբերէն և զաղղկարէն հրատարակութեամբ նշաւակել յունական մոլեկրօնութեան յարձակումները, որովք մեր արարելական եկեղեցոյ սրբութիւնը և ընդ նոյն ամէն Հայ անհատի խիղճը կը թշնամանուի անլուր հայհոյութեամբ» :

Յետոյ Աթն՝ Աւետարան և պատմութիւն 'ի ձեռին՝ կ'հերքէ, ինչպէս որ արդէն մեր սուրբ Հայրապետները հերքած են՝ յոյն հեղինակին կրօնական քանի մ'առարկութիւններն որ միշտ վէճի նիւթ եղած են յունաց և հայոց մէջ՝ 'ի բաց թողլով զուրպարութիւնները, և այսպէս կ'շարունակէ .

«Մի՞թէ Յոյնք չլիտեն, որ մինչդեռ Քաղկեդոնի ժողովին մէջ, քրիստոնեայք, յուզուած վիճարանութեանց և աղմկած կիրքերու վոշիէն կուրցած, զիրար կը խածասէին, Հայաստանեայց եկեղեցին Պարսկական արեւադարձութեան և մոզակրօնութեան զարհուրելի հալածանքներուն դիմադրուելով՝ կենդանի նահատակութեամբ քրիստոնէութիւնը կը պաշտպանէր Արևելքի մէջ, իւր Վարդանաներու և Վահաններու արիւնը և կեանքը փրկանք մատուցանելով: Մի՞թէ Յոյնք չլիտեն, որ մինչդեռ Քիւղանդեան կոյսրերը կը յղկանային իրենց դահերուն վրայ և շատ անգամ քաղաքականութիւն և կրօնք իրար հետ խտուներով Հայաստանը կը տաղնապէին, դարձեալ Հայաստանեայց եկեղեցին էր որ Հաղարացիներու, Թաթարներու և Սէլճուկներու սրոյն և կատաղութեանը կը զօհէր իւր դաւակները, իւր դահը, իւր աշխարհային փառաւորութիւնը, իւր երկրաւոր հայրենիքը և երբէք չէր ուզեր ընտել իւր քրիստոնէական կրօնքը. սրբայական գրօշը կը թուար, խաչի դրօշը կը գրկէր, պալատանց շքեղ ճոխութիւնը ու հանդերձանքը թողլով՝ և իւր տաճարներու միակ հարստութիւնը — իւր կտակարանները — շարկելով՝ լեռնէ լեռն կը թափաւէր: Մի՞թէ կ'անպիտանան Յոյնք՝ Հայոց ազգի քրիստոնէական կենաց այս սրտմական հրաշալիքները: Մի՞ փրկեց Քրիստոնէութիւնը արևելեան բարբարոսաց արհաւիրքներէն: Մի՞ պաշտպանեց Աւետարանի ուսումը Արևելքի մէջ: Մի՞ յուռական ժողովներուն մէջ յուզուած հերետիկսութեանց նորովքները: Մի՞ ինչպէս անվերջ վիճարանութիւնները: Մի՞ թէ Յոյն և Լատին աստուածաբանից անհաշտ բանակուիւնները: — Աչ, նչ Հայ ազգի նահատակութիւնն էր, որ սպաննեցոյց Սասանը, յոյնեցոյց Հաղարացին, յարին թաթաւեցաւ Թաթարէն և իւր հաստատուն քրիստոնէութեամբ սարկեցոյց ամեն յարձակողներ:

«Ինչու անդէա կը ձեանան ուրեմն Յոյնք այս դարաւոր իբոզութեանց: Ինչու անընդհատ կը նախասեն և կը վերաւորեն Հայաստանեայց եկեղեցին, . . . Ինչու կը թշնամանեն շարունակ նոյն եկեղեցոյ դաւանութիւնն ու պաշտամունքը: Ինչու նոյն եկեղեցոյ մկրտեալ գաւակները վերադառնալ կը մկրտեն իբրև հեթանոս: Ի՞նչ է այս անհնարին մոլեկրօնութեան շարժառիթը: Ինչով պիտի համոզուին Յոյնք և թուզան իրենց աստուածութիւնը: Ս. Գրքով չեն համոզուիր, Հայրասկետաց գրուածներով չեն համոզուիր, Հայաստանեայց եկեղեցոյ պատմական հրաշալի կեանքով չեն համոզուիր: Ի՞նչ է ուրեմն իրենց խնդրածը: — Իրենց ինքզան է Հայաստանեայց եկեղեցոյ ՄԻԱԻՌՈՒԹԻՒՆԸ

յունականին հետ : Իրենց մոլեկրօն տենչանքն է Հայոց ազգային Եկեղեցւոյ սպառսպու ջնջումն : Այս է ահա օրթոտոքութեան միակ կէտ նարասական : Այս է ահա ամեն դարուց , ամեն ժամանակաց խոսվութեան , ասելութեան , թշնամանաց և վիճարանութեան բոլոր շարժառիթը : Եւ այս է ահա , թողնեբուի մեզ ասել , որ և իցէ եկեղեցւոյ անտի-քրիստոնէութեան առաջին նշանը : Ղասն զի քրիստոնէութեան սուտջին և ամենամեծ նշանն է ՍԻՐՆ ու ԽՂՃԻ ԱԶԱՏՈՒԻՒՆԸ . . . . . :

Եւ արդարև այս սէրն ու խոճի ազատութիւնը դաւանած է և կ'գաւանի միշտ Հայաստանեաց եկեղեցին առ համայն քրիստոնէոյս՝ Քրիստոսի նախնի եկեղեցւոյ պարզութեան հաւատարիմ՝ աւանդաճը կանգնելով նոյն իսկ լուսաւորեալ Եւրոպեոյ շատ մ'երկիրներու առջև՝ որոնք մէկ կողմէ անխալութեան շղթաներով կաշկանդուած՝ և միւս կողմէ տարրապաշտութեան և անիրօնութեան ամպերով կուրցած՝ երեւեալ կը սաղնապին և կ'տառապին ընկերային ահուելի խնդիրներու մէջ , որոց լուծումը միայն ճշմարիտ ազատութիւնն , սէրն ու բարոյութիւնը կրնան տալ , և մարդկային սեռի ասպագայ խաղաղութիւնն սպահովել :

Փափաքելի էր որ այս ազատութիւնն ու սէրը յոյն ազգին մէջ ևս արժարձէր և կրօնական փժուռ խնդիրներ զրդուելով իր և մեր մէջ անջրպետ մը չբանար :

Այս անջրպետը ողբելու , երկու հին և նշանաւոր ազգեր աւետարանական սիրով կապելու և անոնց կոչումն Արևելքի մէջ ուսելի զօրաւոր և արդիւնաւոր դորձելու միջոցը՝ յոյն բժիշկները հայոց դէմ՝ դրդուելով չլինիր՝ այլ պէտք է ջնջել յունաց կրօնական պաշարումները հայոց դէմ : Այս պաշտօնը յոյն ազատասէր և ընտիր հօգիներու կ'արտականի : ասկայն ինչ գժուարին պաշտօն : Յոյն կղերը կասկեր կաշկանդեր է միտքերն ու սիրտերը , բռնապէս կ'ախրէ նոյն իսկ երեւելի բանասէրներու վրայ , որոնք , երբ Գեր . Մեղիթիոս արքեպիսկոպոսի պէս անձ մը՝ հայոց ազգն ու եկեղեցին կ'ըշնամանէ , կ'անարգէ , կ'ստէ , մեր ցոյց տուած քրիստոնէական ներողաւնութեան փոխարէն , ճիկ մը չեն հասներ՝ դէթ յանուն մարդասիրութեան՝ և չեն պաշտպաններ զհայերն իրենց դատանած ազատութեան սկզբանց հաճեալս , նա մանաւանդ կ'ըտուրն որ յոյն ժողովուրդը նոյն ստութիւններով անախնի հայուն դէմ , և իր մելի եռանդն արժարձելով՝ երկու ժողովրդոց քաղաքային յարաբերութեանց ներդաշնակութեան անդամ վրդովում և շփոթ բերէ :

ԱԶԱՐԻԱ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

Նոր և սղբալի հարուած մ'ըս եկաւ զարիւս մեր հայրենակցաց սիրտը : Մահն օտար երկրի վրայ կորդեց Զմիւռնի զաւակներէն մին : Ազարիա Պետրոսեան, այս աղնիւ և ողբմատէր անձն՝ իր վերջին շունչը փչեց 'ի Մարտիրիա մայրիս ԱՅին և իր մահուան զայժմ ամէն հայրենակիցներն 'ի խոր սուղ համակեց :

Եթէ յիշատակութեան արժանի են անոնք որ աղլին նոր զաղափար մը, օգտուէա սկզբունք մը կաակելով յախտենականութեան կ'ըստնան՝ ոչ նուազ գովասանաց արժանի են նաև անոնք որ ողբմասիրութեան և մարդասիրութեան օրինակ հանդիսացած են իրենց բոլոր կենաց շրջանին մէջ : Ազարիա Պետրոսեան Զմիւռնի հայոց պարձանք էր իր առատասիրտ բնաւորութեամբն և ազլասիրական գործերովն : Ոչ միայն իր ազգականաց նախանամութիւնն՝ այլև ամէն կարօտեւոց հայրն էր : Ոսկին ինքնին արժէք մը չունէր իր աչաց առջև, այլ իբր գործի մը կ'նկատէր անբաղդներն սփոփելու : Տաւապեալ մ'ունայնաձևուն չէր դառնար իր տունէն, որ մի ծին և փոքրին բաց էր միշտ :

Քսանհինգ տարի իր գործունէութեամբն Եղիստոսի մէջ անկախ և փայլուն դիւք մ'ստանալէն ետև՝ իր զաւակաց կրթութեան և անձին բուժութեան համար ամէն գործէ հրաժարեր և ուղևորեր էր 'ի Բարիդ, ուր պաշարման աստեն մնացեր էր իր աղնիւ ընտանեօք : Մայրիս ԱՅին նոյն մայրաքաղքէն ելնելով՝ Մարտիրիա կ'հասնի, և այն որ 4—5 ամիս պաշարեալ քաղքի մ'անհնարին հոյերուն և մտաւորութեանց մասնակից եղեր էր անվեհեր, այն՝ որուն 'ի հայրենիա ուղևորութեան լուրն ամենուն սիրտը խնդութեամբ համակեր էր, այն՝ որուն արժանաւոր ընդունելութիւն մ'ընելու համար մեծ պատրաստութիւններ կ'ընէին, գամբանական մտուկով կ'փոխադրուի՝ երկարատև տարակայութենէն ետքն՝ իր բնիկ երկիրն՝ անմիջեմար ընտանեացն ուղեկցութեամբ, և այսպէս իր աղնուստուն զերգաստանը կ'ողբայ առատաղով թ ամուսին մ'ու հայր մը, աղլակիցները՝ նշանաւոր բարերար մը, և հայ հասարակութիւնն 'ի զար կ'փնտուէ իր մէկ օգտակար և հայրենասէր հայրենակիցը . . .

Պ Ա Տ Ա Ս Ի Ա Ն Ա Տ Ո Ւ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

— Այս ինչ խոշոր բառ է, կըսէր քթին տակէն ժպտելով, Ասէն իր Ան բարեկամին . այս օրերս ամենուն բերանը կ'պտրտի այն, թէ և Արեւելի մէջ իմաստ մը չունի . սէտք է ընդունիլ սակայն, Սահմանադրութեան մեղի տուած մէկ անհոտ ծաղիկն է : Պատրիարք, ժողով, խորհուրդ, մինչև անդամ ժամկոչը, պատասխանատու ենք կըսեն կ'երթան և այս պատասխանատուութեան հետեանքը չեն տեսներ :

Ան — Ի՞նչպէս :

Ասէն — Հնարա ամէն մարդ ըստ քանց հաշիւ կ'տայ, ժողովուրդը կ'կարգայ, այսպէս զրուած է, սուտ չկրնար լինիլ կըսէ և անդին կ'անցնի : Ռուսինեան էֆէնտին՝ իբր երեսփոխան՝ համարատուութիւնը կ'զրէ, Գաղաքական ժողովն իբր կ'ներկայէ : Առաջինն՝ իր ընտրութեան ժամանակն ընելիքը՝ հրաժարելու ատենը կ'ընէ, Ընդհանուր ժողովին մէջ մէկ ամաչող մը մտնի կայ կըսէ իրեն համար, և այս բանս փաստով և քննածին պատմութեամբ հաստատելու կ'ժախ, վարչական պատահարը կ'ուրանայ և իբր օրինաւոր և անհրաժեշտ իրողութիւն կը դաւանի, Զբաղիք չընդունեց ժողովը (դժբաղդարար առաջինը չէր) աղիին բանը բուստ կ'պուայ, և վիրաւորեալ ետութեան կականը համարապատասխան կ'անուանէ : Երկրորդը՝ վարչական մեքենային հանդիպած խոչն ու խռթը կ'համրէ, և 'ի զուր լեզու կ'թափէ՝ Ընդհ . ժողովին շնորհակալութեան հանդիպելու, քանի որ արդէն 'ի վարոյց ապահովեալ է այն : Իսկ Արժանական ժողովը համար տալու պէտքն անգամ չզոգար, ինչպէս որ Ս . Հայրիկը կըսէ, որովհետեւ տալու արդի ձեռք չտալու չափ արժէք ունի . . . :

Ան — Շատ թեթիւ կ'լսօսիս այսպիսի ծանր խնդիրներու վրայ : Ատոր անոր համարը քննելու միտք չունիմ, բայց տա զիտեմ որ առանց պատասխանատուութեան մարդս անբան կենդանի մ'է : Կրաւ է որ ոմանք այս կողմերն իբր զիմակ կ'զործածեն դայն, բայց մի կարծիք թէ պատասխանատուութեան բեռն որ և է կերպով չձանդանար պատասխանատու էակին վրայ . . . :

Վահէ — Ռ՞ր էակին , մըն՝ որուն աչքին սակին աւելի ծանրութիւն
ունի քան պատասխանատուութիւնը :

Վան — Իօսըս մի կտրեր : Իմ միտս ազատօրէն շարժող մարդու կը
նայի . . . :

Վան — Աղմտ մարդ , բնօ՛հ :

Վահէ — Պատասխանատուութիւնն աղատութեան ծնունդն , կամ
լաւ եւ ըսեմ՝ անոր քոյրն է . դորձողն իր դորձին լաւ կամ վտտ հե-
տեանքը պարտի կրել . ուստի կ'ծաղի բնական , կրօնական եւ օրինական
վարձ կամ պատիժ :

Բնականն՝ իսկայես մարդուս խոճին վկայութիւնն է . իր անհատա-
կան ընթացքին լաւ կամ աղէտալի արդիւնքը կ'ընդունի եթէ խիղճը
խօսիլ զիտէ : Արօնականը , հանդերձեալ աշխարհի կ'պատկանի . ար-
քայութիւն կամ դեհեն պիտի լինի իր պատասխանատուութեան բաժի-
նը : Իսկ օրինականը , գրական օրէնքն արդէն տրամադրած է : Ար-
ծեմ թէ այս վերջին տեսակ պատասխանատուութեան համար է ը-
սածդ թէ Արևելքի մէջ նշոյլը չկայ :

Վահէ — Այդ նրբութիւններու խելքս չհասնիր . իմ գիտցածս սա
է որ՝ եթէ համարատուն յանցաւոր է՝ մեր մէջ անպատիժ կ'մնայ , եւ
ստով յանցանքը կրինելու կ'քաջալերուի : Այս անպատժութեան վտա-
հութեամբ նր պաշտօնեայն խոճի մտօք իր դորձը կ'կատարէ , մանա-
ւանդ որ մերիններն անկողի կ'դորձեն եւ սպազայ շահու շարժաւի-
թէն իսկ զուրկ են :

Վան — Հօ , հօ , հիմակ ալ շատ վերէն թուար :

Վահէ — Իս վեր վար չեմ հասկնար . եթէ քու խնաստասիրական
բաժանմանդ հետեւիմ՝ դարձեալ ուղիղ բանին ինձ թելադրած եզրու-
կացութեան պիտի յանդիմ : Միթէ մեր ազգային իշխանութիւնը բարո-
յական , հայրական չէ՞ , ինչպէս կ'ըսէր երբեմն երևելի քաղաքացեա մը՝
երբ՝ այս փաստով զինեալ երանելի իրաւատութեան խնդիրը յարոյց եւ
իր չհաւանած ժողովն եւ շինած Սահմանադրութիւնը տասյուլելու համար
կտոր կտոր եղաւ : Լաւ , նր պարտադանց կրօնաւորդ՝ թողնելքին դոր-
ծերը , հասարակային տաշտօնին թերակատար եւ մերթ ազգամիտս կի-
րաւութեան համար պատիժ ընդունած է . միթէ մեր պատժական օ-
րէնքը պահպանիչ մը չէ : Եթէ կ'ուզես զիտնալ թէ Արևելքի մէջ ինչ-
պէս կ'գառնան դորձերը , կ'ըսէր հայ մը հետաքրքիր եւրոպացի մը ,
ձեր երկրին ընթացքին հակադարձը մտածէ : Եւ այս սնտ է ար-
եօք : Պատժ տպարտը վարձ , մասնիչը պատիւ , կ'ընդունի , աղէտն սղ

մեծատունն ովսաննա կ'ըսէ, թշուառ զխոնականը թուք ու մուր
 կ'ընդունի: Աստուած միայն իմ գործոցս դատաւորն է, կ'ըսէ հայ
 կրօնաւորն, և հասարակային կեանքն երկնային խնդիրներու հետ կ'ըջի-
 թէ. ես հաշիւս տուի, խիղճս հանդարտ է, կ'ըսէ աշխարհական
 սրաշտօնեայն, և միշտ դեր'ի վեր էտիլի մը կոչում'ընելով՝ դատաստանէ
 կ'պրծի: Ուրեմն վերջին դատաստանին սպասել պէտք է, երկնային
 արդարութեան կ'մնայ մեր ազգային գործոց հսկողութիւնն ու քննու-
 թիւնն և նոյն միջոցին ժողովուրդը կ'քաշէ պատասխանատուութիւն ը-
 ստուած բազմազխար բանէն ծագած բոլոր չարիքն: Ուրեմն միապետա-
 կան դրութիւնը նախադաս կ'սեպես, մէկ Աստուած, մէկ գլուխ, մէկ
 հօտ . . . :

Վահէ — Բան թէ այս տեսակ պատասխանատուութիւն:

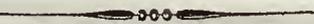
Վահ — Լաւ, բայց մի՛ դատապարտեր սկզբունքն, այլ անոր գոր-
 ծադրութեան եղանակն: Երկար խօսելու տօնն չէ: այսչափ միայն ը-
 սեմ՝ որ բանաւոր ազատ մարդն որ կողմը դառնայ, ինչ գործ որ ընէ,
 անտնին, քաղաքական, առեւտրական, ազգային, պատասխանատու-
 թեան բեռէն չլինար ազատիլ. պէտք է որ յայտնի կամ անջայտ կեր-
 սով անոր հետեանքը կըէ: Եթէ մարդի, երկար ջուկեր այս մար-
 բունն, իր անձնական շահը, կրած ներդրութիւնն ու փորձն անոր աչքը
 կ'բանան: Եթէ ուղիղ ճամբէն շեղի, իր խղճին և հասարակաց դա-
 տապարտութիւնը՝ մանաւանդ պատմութեան դատակնիքը բաւական
 պատիժ մ'են իրեն համար: Համարատուութեան լոկ վափաքն՝ աղջա-
 յին սրաշտօնէից կողմէն, արդէն մեծ քայլ մ'է դէպ յառաջադիմու-
 թիւն: Բայց այս համարատուութիւնը ստեպ շարք, դիմակ է եղել,
 փոյթ չէ, օրին մէկն այն շղարն ալ կ'օրբուի, այն դիմակն ալ վար
 կ'առնուի: Ռուսիներն մ'անգամ ինքզինքն աղչին առջև անբասիր հա-
 նելու պէտքը կ'զգայ, միթէ այս պէտքը կ'զգային մեծամիտ ամբ-
 րաներ, որոց համարատուութիւնը հրաման, և ժողովրդեան հա-
 մարտութիւնը կոյր հպատակութիւն և ըլութիւն էր: Հիմակ ա-
 մէն կողմէն ազգակիներ, դանդամներ կ'փրթին, ամենէն անշուք
 դեղն իր վէրքն ու վերաօրոյդը կ'ցուցնէ. եթէ գարմանն անմիջական
 չէ, եթէ տակաւին պատժական օրէնք չունինք, գէթ ազգային մամու-
 լին լախտն ունինք որ ըստ մասին անոնց պակասը կ'ընու, և նոյն իսկ
 ինքզինքնին Աստուծոյ պատասխանատու համարող և երկնային իրա-
 ւանց վրայ կ'աթնող զըլուխները հասարակաց ատեննին առջև կ'հանէ:
 Այս բաւական չէ, բայց՝ տղոն ներկայ դրից նկատմամբ՝ շատ իսկ է:

Տուր ժողովրդեան պէտք եղած կրթութիւնը , բայց անոր հոգւոյ աչե-
րը , զգացո՛ր անոր ազատութեան արտադրած բարիքն և նախասալա-
շարմանց և կոյր կուսակցութեան յարակից չարիքն , ինքզինքը յարդելու
և յարդել տալու միջոցը ցոյց տուր անոր և այն ատեն պատասխանա-
տուութեան ազգօրուտ պտուղները կ'վայելես :

Ա՜հէ — Ե՛ս չպիտի տեսնեմ այդ պտուղները :

Ա՜ն — Թող յաջորդ սերունդը տեսնէ , ի՛նչ փոյթ , մտի՛ր այն
Ճամբուն մէջ , ինչպէ՛ս մտած են ամէն բարեկիրթ ազգերն , և մնացա-
ծը ժամանակին և լուսաւորութեան ձղէ :

Ա՜հէ — Արդէն մէջն ենք , դո՛նէ քալենք , և Սահմանադրութեան
պէս երկաթ շնետեք . . . :

Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն

Աշխարհիս մէջ երբէք ազդ մը չէ ընծայած այն եղբրական տեսա-
րանն որուն թատր եղաւ Բարիզ մայիսի վերջին օրերը : ՔՐԱՆՍՍԱՅԻ-
տարեդրութեանց սիտի դրոշուին սև տառերով այն դժոխային արարքն՝
որոյ հետ 89ի յեղափոխութեան արիւնալի օրերը , Ս. Բարթողի կո-
տորածը , Կարլոս Եի ձեռօք Հռոմի աւերումը , Մէհմետի միջոցաւ
Կ. Պօլսոյ առումն , Իօմէրի ձեռօք Ալէքսանդրեան մատենադարանի
այրումն և Բարեւոյնի անկումը՝ հազիւ ուրեմն կրնան բաղդատուիլ , կը-
սէ օրագիր մը : Եթէ մամուլ պակսէր՝ անտարակոյս ապագայ սերուն-
դը չպիտի հաւատար որ երկրիս ամենէն կիրթ , լուսաւոր , մարդասէր ,
դէհանձն սեպուած ժողովուրդ մ'այնպիսի դիւային գործողութիւննե-
րու ձեռնարկած լինի : Արչափ խարխուլ և ապական են եղեր ու-
րեմն , իրենց արտաքին փայլութեան ներքեւ՝ Քրանսայի ընկերութեան
հիմերն՝ որ սփ մը կատաղի և անկրօն մարդիկ՝ փոքր ինչ ևս՝ կարող պի-
տի լինէին բոլոր Քրանսան յանդուսդ դրօքել : Ի՛նչ ահաւոր դաս այն
արեւելեան ազգաց , որ մինակ մեծ բառերու , շողշողուն իմաստներու ,
անհեթեթ և անըջային վարդապետութիւններու կ'սիրահարին և նախ-
նի պարզութիւն , ընտանեկան կենաց անմեղութիւն , կրօնասիրութիւն
և հիմնաւոր ողբունք կ'անդունեն՝ յանպէտս ՚ի կործանում գիմելու
համար : Թէ Բարիզի ապստամբաց և թէ կառավարութեան զօրաց
գործած ոճիրները սոսկալի են : Երկու երեք օր շարունակ ուումը ,
բէքբէլ մէկ կողմէն , անխնայ ջարդ ու սպանդ միւս կողմէն կ'լլափեն , ա-

րիւն թաթաւ կ'դործեն քաղաքն, և ոչ ծեր, ոչ կին, ոչ տղայ շնորհ չեն զտներ զօրականաց առջև: Արից թափն երկուստէք հաւասար վայրենական էր, մարդկային զգացում մը չէր լուսաւորեր այն համադիւրանն որ Բարից կ'կոչուի: Եւ այս է ահա ընտանի կռիւներու ահռելի արդիւնքն. այս է ազգաւ նոյն, իսկ սկզբունքով և սրտով օտար քաղաքացիներու ողջակէզը: Պ. Թիէր Բարիցն առաւ, այլ ի՛նչպէս. մէկ հոյակապ մասն աւերակ, մէկ մնար ճնշուած ատելութեան և ապագայ վրէժ խնդրութեան կրիւք լի, ուրիշ մեծագոյն մաս մ'ալ այն սկէստիկեան անտարբերութեամբ՝ որ ամէն բռնութեան զլուխ ծռելու կազմ՝ ու պատրաստ կ'երևի . . . :

Մինչ ցարդ ապստամբաց դէմ խստութիւնն և հետազօտութիւններ կը շարունակուին՝ Բարիցի սլաշարման վիճակին հետ: Այժմ Մաք-Մասօն, ապիկար Թրօշուի տեղ կ'տիրապետէ. ամէն օր, ամէն ժամ՝ նոր դաւեր և թղթեր երևան կ'ելնեն, թաղսպետական անդամներ, իրենց գործակիցներն և մերթ անմեղ մարդիկ գերի բռնուած՝ զինուորական ատեսաններու առջև ելնելու կ'սպասեն բանտերու մէջ: Յունիսի Ալիս Բարիցի հաղորդակցութիւնը կ'հաստատուի դաւառներու հետ և նորէն հանդարտութիւն, առուտուր և շարժում կ'սկսին մեծ քաղքին մէջ: Գործադիր իշխանութեան մէջ փոփոխութիւններ կ'լինին, Պ. Բիգար՝ գանձուց, Լըֆլօ՝ պատերազմի պաշտօնեսայն կ'հրճարին. Թիւլ Գամլը ևս այս միտումն ունի. Թիէրի իշխանութիւնն երկու տարի ևս երկարելու կ'խօսուի: Ազդ. ժողովն՝ որուն արդի մեծամասնութիւնը միշտ թաղասիրական արատը կ'սպահէ, որչափ որ Բարիցի առման վրայ կ'հրճուի, անոր հրատապ ծոցն մտնել ատենս կազմելու կ'գժկամակի տակաւին, և՛ Պօրտոյի մէջ ըրած ուխտին հակառակ՝ հարստական (dynastique) խնդիրը նորէն զրգուելով Հասարակապետութեան վերջնական հաստատութեան դէմ կ'ընդվիզի: Բարիցի նախորդ ազգային պաշտպանութեան կառավարութիւնը, նոյնպէս սեպտ. 4ի յերաւփոխութիւնը կ'ամբաստանէ և քննիչ մասնակումբներու կ'յանձնէ անոր արարքը: Պուրպօնեան և Օրլէանեան ցեղերուն՝ Քրանսայի սահուն գահին ճամբան յարդարելու մնօք՝ ա՛Օմալ դքսին և Թուանվիլ իշխանին երեսփոխանութիւնը կ'վաւերէ, անոնց դէմ հաստատուած տարազրուութեան օրէնքը կ'ջնջէ, և այս առթիւ Պ. Թիէր նշանաւոր ատենաբանութիւն մը կ'ընէ, Թողովին ամէն գոյն մարդիկը կ'շահի և շատ զեղեցիկ բաներէ զատ՝ կ'ըսէ. «Գուք կարծէք թէ վեհանձնութեան գործ մը կ'գործէք, թէ և լիովին տարբեր բան է ձեր ըրածն: Այն օրէնքը

զոր ջնջելու կ'առաջարկէք, տարադրութեան օրէնք չեն այլ զգուշութեան : Մի և նոյն երկրի վրայ երկու կառավարութիւն չեն կարող դոյալից ապրիլ : Ես 1848ին տարադրութեան օրէնքը ջնջող հասարակապետականները պարպակցի : Այն ատեն Լուի Նափոէօնի բնի : — «Այս անխոհեմ հասարակապետականք քեզ կանչեցին, դու անոնց տէրը պիտի լինիս, բայց ուրիշ բան մը լինելիք չունիս :» — Օրլէանեան գերբաստանին ունեցած բարեկամութիւնս մեծ է, յարեց երևելի ատենաբանը, բայց հայրենեացս ունեցածս ամէն բանէ գեր 'ի վեր է :» Յետոյ Պորտոյի ուխար յիշից, սեպտ. 4ի յեղափոխութիւնը պաշտպանեց, աղջոյնի պաշտպանութեան կառավարութեան յանցանքը սա է միայն, բայց որ պատերազմը շարունակել ուզեց. սակայն յանցաորները Քարկիէն դուրսն էին և չէ թէ ներսը : Յայտնեց թէ ինչպէս ինքն այժմ հասարակապետական եղեր է, ինչպէս 40 տարիէ վեր՝ Անկիոյ օրինակին համեմատ՝ Սահմանադրական կառավարութիւն մը Քրանսայի սայլու դուն գործեր է, քաջ գիտնալով որ ազատութիւնս աւելի մեծ է 'ի Անտոն քան թէ 'ի Վօշինկոն. բայց Քրանսայի իշխաններն իր միտքը չեն ըմբռներ, թէ ժողովը պարտաւոր է հասկնալ որ Սահմանադրական միասպետութիւն մը իրօք հասարակապետութիւն մ'է, որուն նախագահը ժառանգական է : Ահա այս երկդիմի յայտարարութիւնն ընելէն ետե՛ւ Պ. Թիէր կ'յարէ. «Ես Հասարակապետութիւնն իրր աւանդ ընդունեցի և տոյն աւանդը չպիտի մատնեմ : Ապագան ինձ չլեբարբերիր, ես ներկային կ'նայիմ. ես կուսակցութեան չեմ՝ ծառայեր, զօրապետներ ընտրելու ատենս անոնց քաղաքական կարծիքը չքննեցի, այլ հայրենեաց օգուտը :» Սակայն Պ. Թիէր տնարարութեան օրինաց բարձուն հուսկ ուրեմն կ'հաւանի, Օրլէանեանց սա խոստման վստահելով թէ Ազդ. ժողովին մէջ չպիտի բազմին, և եթէ բազմին պէտք եղած միջոցները պիտի աւնու անոնց դէմ :

Թնդանութիւն լռեց, իրտ, 'ի Քրանսա, բայց կուսակցական կրից որոտման հետ գրիչներու դուպար մ'սկսու սրուն ելքն աւելի վստանգաւոր կ'ընուի յեղ յեղուկ աղցին աշխատչին համար : Ազդ. ժողովին 420ի չափ սրակող անպանց տեղը լեցնելու համար այժմ Օրլէանեան, Օրինական, Պօնաբարդեան, հասարակապետական և ընկերհաշտական կուսակցութիւնները կ'իլլտին, յայտարարութիւններ կ'հանեն, իւրաքանչիւրն իր յատուկ հետամուտները յառաջ կ'ըջէ Ազդ. ժողովին մէջ մեծամասնութիւնն սպահովելու և անով միասպետութեան կամ հասարակապետութեան դուռ մը բանալու : Այսպրութեան սէյիսները՝

Բուէ, Ժէրօմ՝ Տավիտ, Գասանյաք, Հօսման, Տիւվէրնուա, մարախի պէս Քրանստ կ'իթախին և քուէ որսալու պիտի աշխատին . . . : Այն միջոցին որ Քրօշիւ սեթեւեթ ճառ մը խօսելով Ազգ. Ժողովին մէջ իր ռազմագիտական հանձնարը հաստատելու՝ և Քրանսայի պարտութեանց պատճառն Էծէնի կայսրուհւոյն՝ իր խորհրդոց անաստութեան տալու կ'աշխատի, Նախօլէօն իշխանն առ Ժիւլ Փալը նամակ մը կ'ուղղէ, Քրանսայի աղէտից բեռը սեպտ. 4ի յեղափոխականաց կռակը կ'զնէ լրբօրէն, և Ժողովրդային քուէի վրայ հիմնեալ կառավարութիւն մը կ'պահանջէ: Ժ. Փալը անուղղակի կ'արատախանէ շրջաբեականաւ մը՝ որուն մէջ Բարիդի աղէտալի անցից շարժառիժները կ'քննէ, և ոչ միայն Նախօլէօնեան դրու թեան՝ այլև Ինքէրնաթիւն (միջնադրային) ըսուած ընկերութեան կ'վերադրէ, ընկերութիւն մ'որուն սկզբունքը, նպատակը, քաղաքակրթութեան կործանիչ կ'զանէ և հին ու նոր աշխարհի մէջ ունեցած բազմաթիւ ճիւղերովն իբր մնայուն եպառնայից վտանգ մը կ'նկատէ զայն: Նոյնպէս Օրլէանեան և Պուրպօնեան ցեղերը խմբովին յայտարարութիւն մը կ'հանեն՝ Քրանսայի թաղը Շանսօրի կոմիսն, և եթէ մերժէ սա, Բարիդի կոմիսն տալու առաջարկելով: Ազգ. Ժողովին ձախակողմեան դասն ալ յատուկ գրով կ'յորդորէ ընտրողները խոհեմութեամբ և արթնութեամբ շարժելու և հայրենիքն արժիւնեբու կամ ազուանեբու ճիրանին չմատնելու: Իսկ լրացիներն ալ լրու չեն կենար, իւրաքանչիւրն իր ուղած թելը կ'զգանէ. նշանաւոր մարդիկ՝ Վիգօ՝ թէև ՚ի սրտէ Օրլէանեան՝ արդի պարագայից մէջ հասարակապետութեան հնարաւորութիւնը կ'ճանչէ, Լապուլէ՝ Բաբել յԱբելիս վէպին հեղինակը՝ կ'առաջարկէ՝ Անկլիոյ և Միացեալ-Նահանգաց պէս՝ Քրանսայի մէջ երկու ժողով կազմել. իսկ կուսակցութեանց այս ցաւալի վայնասունին մէջ՝ խեղճ Քրանսա շուարեայ կ'գիտէ և որ կողմը դիմել չգիտէ: Այս բաւական չէ, կղերն ալ՝ թէև մեծ քաղաքներու վրայ անզօր՝ զիւղացիներն սոցիալ անդին կ'բաշքէ, կրօնական պաշարումներ կ'զրկուէ, Ազգ. Ժողովին պէս՝ աղօթք ու սլատարագ ընել կ'հրամայէ ՚ի շնորհս Շանսօրի, որ երկնային շնորհաց ընտրեալն է, Ս. Պապին աշխարհական իշխանութիւնը վիտու զօրութեամբ հաստատելու նոյն ժողովին կ'աղերսէ, և հուսկ ուրեմն Քրանսան Իտալիոյ հետ գէշ հօդի ընելու պիտի յաջողի, ինչպէս որ նշանները կ'երևին արդէն այն երկու տէրութեանց մէջ տիրած պաղու թեւէն և Պ. Թիէրի առ Ա. Ալեհօդաի յղած գիրէն՝ որ տարածայն աղմուկներ ջրելու կ'մտնի: Իսկ Ինքէրնաթիւն խմբադիր Ա.էյօ՝ Քրանսայի աղէտըն

Աստուծոյ մէկ սյառուհասը սեպելով՝ ուրախութենէ կ'թռի որ Վ. Հիւկօ՝ կառավարութեան հրամանաւ՝ Պէլիքայէն կ'արտաքսուի՝ գրգռիչ յօղուածներ դրելուն և Բարիդի ասպտամբաց ունանց սրտուպարան տալուն : Սակայն կարծեաց այս ներքին մըրկին ժամանակ իսկ՝ Քրանսա՝ 80 միլիօն անկլիական ոսկի փոխառութիւն ընելու կ'ենէ և քսնի մը ժամուան մէջ այս գումարին կրկինը ստորադրուելով՝ կ'ընդնէ թէ իր թշուառ և նկուն վիճակին մէջ անդամ՝ հրջափ վարկ և հարստութիւն կ'վայելէ , և սպտերազմի ծախուց վճարման եռամեայ պայմանսամբին չսպասելով՝ պիտի ատիկի իր պարտքը Գերմանիոյ հատուցանելու ըստ երևութին :

Մինչդեռ Քրանսա այսպէս կ'սքնի իր քաղաքական և դրամական վիճակին կայան մը տալու, ԳԵՐՄԱՆԻԱ՝ իր մլութեան կապերը կ'ամբողջացնէ, Եւրոպիոյ խաղաղութիւնը յարատև մնալուն ապահովութիւններ կ'ընծայէ, Պէրլինի մէջ շքեղ զօրահանդէս մը կ'կատարէ և այլ և այլ վեհապետներու այցելութիւնները կ'ընդունի : ԱՒՍՏՐԻԱ՝ տարասեռ ցեղերու լռին կռիւներով կ'ստատանի , արդի պաշտօնէութիւնը՝ Վալիցիայի լեհացուց նոր նոր ինքնօրինական արտօնութիւններ կը տայ 'ի մեծ դժգոհութիւն գերմանական ցեղին՝ որ սլաւներուն ծուռ աչքով կ'նայի և հայրենական (fatherland) Գերմանիոյ փառաւորութիւնը դիտելով՝ կ'հառաչէ : ԱՆՎԻՒԱ՝ Գերմանիոյ մօտենալու փորձեր կ'ընէ , ՍՊԱՆԻՅՈՅ մէջ յեղափոխական նշաններ կ'երևին , ԹՈՒՐԻՒՅԻՆ և ՅՈՒՆԱՍՏԱՆԻ մէջ Թրիքուբի նորընտիր ղեսպանի վէճ մը կ'ծագի առանց հետևանքի , սա սրամառու որ Բ. Ալի փաշան մերժած լինի անոր ղեսպանութիւնը Արէտէի ասպտամբութեան ժամանակ Թուրքիոյ անհաճոց ընթացք մը բռնելուն : Իսկ Ս. Պասը՝ թէև ինքզինքը Վատիկանի մէջ գերի կ'կարծէ , իր զահակալութեան 23դ տարեգարձի յորէլեան հանդէսը կ'կատարէ և այնուհետև ՀՌՈՄԸ բոլոր ԻՏԱԼԻՅՈՅ մայրաքաղաք դարձած կ'անենէ՝ միշտ բողբոքելով :

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼԻՔ

Անկէն քարոզութիւնը . Թայմը լրագիրը զանձուց պաշտօնէին հրատարակած վիճակագրական յայտարարէն հետևեալ ծանօթութիւնները կ'քաղէ : «Անկիւղ 1825ի վիճակը 1870ի հետ բաղդասելով՝ սա տարբերութիւնները կ'տեսնուին : 1825ին ժողովուրդը 22 միլիօն

էր, հիակ 32 միլիօն է : Այն ատեն Մեծն Բրիտանիա 800,000,000 լիրա սղ. պարտք ունէր և 30,000,000 տարեկան տոկոս կ'վճարէր, հիմակ մինակ 730,700,000 պարտք ունի և 26,826,000 տոկոս կը վճարէ : Բրիտանիոյ արդի հարստութեան աւելնալը կրնայ չափուիլ կ'ըսէ նոյն լրագիրը, նախ մեր առուտուրէն, երկրորդ տրոյ հասոյթէն : Առուտուրին դալով 1825ին Բրիտանիոյ ներաբերութիւնը (imports) 37,000,000 էր, իսկ արտահանութիւնը (exports) 58,000,000 լիրա սղէրին, մինչդեռ հիմակ 303,000,000 Լ. սղէրլինի ապրանք կ'մտնէ և 244,000,000ի ապրանք կ'եւնէ : Բայց միթէ այս առուտուրը շահ մը կ'թողնու : Հետեւեալ թուանշանները կ'պատասխանեն այս հարցման : 1850ին մէկ լիրայի վրայ բէննի մը տուրք առնելով 867,000 արդիւնք կ'դոյանար, հիմակ նոյն արդիւնքը 1,500,600 լիրա է : 1852ին սնային տուրքն 727,000 Լ. կ'բերէր, այժմ 1,129,000 է : Գարձեալ եթէ հաշուի առնուի քանի մ'ըմպելիներու ստառումը, սիսի տեսնուի զդալի տարբերութիւն մը : 1825ին 22,000,000 ժողովուրդը մէկ տարուան մէջ միայն 9,000,000 տակառ դարեջուր կ'խմէր, հիմակ 32,000,000 ժողովուրդը 26,000,000 տակառ կ'խմէ : Հետեւապէս ամէն մարդ, կին և սղայ դրեթէ տակառ մը դարեջուր կ'սպառէ մէկ տարուան մէջ : Մինչդեռ 16,000,000 լիպրէ ծխախոտ կ'բաւէր 1825ին, հիմակ 41,000,000 պէտք է :

— Արեւելեան ինքիք . Լըվէնոյ Հէրէլտէն հետեւեալը կ'քաղենք : Փասիլէֆ ուս զօրասպետը՝ Ռոսասպան և Արեւելեան ինքիք անուամբ զօրձին միւս մասն ալ հրատարակեց, որուն մէջ՝ Ֆրանքօ-Գերմանական պատերազմէն ետև՝ Եւրոպիոյ նոր կաղմակերպութեան առթիւ՝ Ռուսիոյ հետեւելիք քաղաքականութիւնն այսպէս կ'ըսէ . «Ժամ է արդ զօրձեւ Ռուսիոյ համար : Խրիմի պատերազմէն վեր կրաւորական դիրք մը բռներ էինք, և հետեւապէս Եւրոպիոյ մէջ պատահած դէպքերէն օգուտ չկրցանք քաղել : 1859ի պատերազմը նոր հակառակորդ մը հանց մեզ յԱրեւելս, և մեր թշնամեաց զօրութիւնն 200,000 օժանդակ զօրք ամբացուց : Տանիմարքայի պատերազմը Պալթիկի մէջ մեր ոյժը խախտեց . 1866ի պատերազմը Աւստրիոյ ուշադրութիւնն և ոյժը մեզի 'ի մտտուստ դպող ինդիքներու վրայ դարձուց և միացեալ Գերմանիոյ զօրութիւններն իբր պահեստի զօրք Արստրիոյ ետևը պատրաստեց, զերմանական դահերը պահպանելու մտգ : Կրէտէի ապստամբութեամբ և Յունաստանի հետ դաշնաւորութեամբը՝ Թուրքիա իր զոյութիւնը շատ տարիներու համար ապահովեց, և նոր վստահութիւն մը ստա-

ցան : Բողոք աշխարհ մեզի դէմէ և մեր յոյսը , կըսէ Քատիլյէֆ զորս պետը , չենք կրնար դէպքերու վրայ դնել : Եթէ Ռուսիա այս իր անտարբեր վիճակին մէջ յարատեւէ՝ Արևելքի մէջ առաջին մէկ ծանր կնճիւր կրնայ խելոյն Ահհաստանի , Սև Ծովու և մինչև անդամ Արևկասու մէջ իրեն դժուարութիւններ յարուցանել :

Ենթագրենք թէ — և այս ալ շատ հաւանական է — Աւստրիան կարևոր համարի իր շահուց սրահպանութեան համար Սալէն անցնիլ . . . : Անկլիա խելոյն մեր յարձակման դէմ Թուրքիան պաշտպանող տէրութեան կողմը պիտի բռնէ . Բրուսիա՝ իր օժանդակութիւնը չպիտի զլանայ Աւստրիայ՝ ինչպէս որ ըրաւ 1854ին . նոյն իսկ Քրանաս միւս տէրութիւններէն չպիտի բաժնուի սա նպատակաւ որ մեր Ա. Պօլիս մտնելու ճամբան կտրէ : Այսպիսի պարագայի մէջ ի՞նչ պիտի ընենք : Միթէ Գանուպէն պիտի անցնինք և Աւստրիան մեր ետևը պիտի թողունք : Այի յիմարութիւն է : Աւստրիան պիտի զորոնք . այսպիսի պատերազմի մէջ բաղդը մեզի դէմ պիտի ելնէ : Իրայ ներկայ վիճակին մէջ՝ Աւստրիա . . . տալի կարող է յարձակողական զիւրք մը սրահել մեզի դէմ քան թէ մեր անոր դէմ . . . : Անոր պատրաստի բանակին ետին շատ սրահետի զօրքեր կան որմէ մենք զուրկ ենք . այն 100,000 լեհացի զինուորաց միջոցաւ՝ զոր Ապիցիլայէն կ'առնու , կարող պիտի լինի մէկ վայրկեանի մէջ մեր Ահհաստանի մասն ոտք հանել և մեր բանակը սահմանազլուէն անցնելուն երկու քի բաժնել . . . : Ի՞նչ պիտի լինի ասոր արդևիքը : մեր նահանջը դէպ ՚ի Տնեբեր , և մեր 1772ի սահմանազլուին վրայ անկախ Ահհաստան մը աւստրիացի արշիղքսով մը . նոյնպէս աւստրիական սահմանաց տարածումը մինչ Պալլան , և գերմանացոց սապատակութիւնը մինչև Գանուպի երկայնքն , որպէս զի վերջապէս Սև Ծովը գերմանական լիճ մը դառնայ :

Այսպիսի ձախորդութեան առաջն ստնլու համար հարկ է որ Ռուսիա իր գերմանական առնչութիւնները թողու , վասն զի Գերմանիա հուսկ ուրեմն պիտի մատնէ անոլրէս Ռուսիան և ամէն ճիգ պիտի թափէ Սլավեան ժողովուրդները շահելու : Արչափ որ Սլավեանցեղերը բաժանուալ՝ հետևապէս տկար մնան , ինչպէս որ են հիմակ , դերմանութեան պիտի գիմն , կըսէ Քատիլյէֆ . ուստի Ռուսիոյ շահը կը սրահանջէ Սլավեան դաշնակցութիւն մը կազմել միտնալ՝ Ռուսիան զլուխ կանգնելով , և այն ատեն կարող կ'լինի որ և է Եւրոպական նիւզակցութեան դէմ կենալու և Սլավեներու նիւթական և քաղաքական յառաջադիմութիւնն ապահովելու :

Ի Վ Ա Ն Օ Է

Քիչ ասեմք շինականներ և երևելի անձեր, նոյնպէս պնայիսի նուազ ազնուական մտորդիկ որ համեստութենէ, աղքատութենէ, կտո՛ւն հիմն տխորդաներ ունենալով՝ չէին կրնար աւելի բարձր տեղ նստիլ, եկան ու մրցարանին միջավայրը բռնեցին: Մանաւանդ այս վերջիններու մէջ նախադասութեան վէճերը շատցան:

— Անհատ շուն — ըսաւ ծերունի մ'որուն մաշած պարեգօտէն իր աղքատութիւնը կ'յայտնուէր, իսկ իր սուրը, դաշնին և ոսկի շղթան կ'ցուցնէին որ ազնուականի տեղ կ'ուղէր անցնիլ — դայի կորիւն, Բնչպէս կ'յանդգնիս քրիստոնեայ մը, ինձի պէս Մծախտէի արեւակից'նօրման ազնուական մը հրել:

Ծերունին այս բերաւ կշտամբանքը կ'ուղղէր մեզի ծանօթ Իսահակին, որ պերճօրէն, մանաւանդ շքեղօրէն հազեր էր նարօտաղարիք և մուշտակապատ թիկնոց մը, և պատշգամբն վրայ տեղ բանալու կ'ըսէր իր Ռեպեկա գեղանի աղջկան, որ Էշպի եկեր էր հայրը գտնելու, և այն միջոցին անոր թեկն յենած՝ կ'ստակար ժողովրդեան բարկութենէն՝ որուն պատճառ տուեր էր իր հօրը յանդիմութիւնը: Մակայն Իսահակ որ ինչպէս ուրիշ առթիւ տեսանք, երկչոտ կ'երևէր, քաջ կ'զգար որ նոյն պահուն վախնալու բան մը չունէր: Ժլատ և շարատէր ազնուականներ չէին կրնար այն բաղմամբօխ վայրերն՝ ուր իրենց աստիճանակից անձեր կային, զինքը թշտամանէլ: Այս տեսակ դուստրումներու ատեն՝ հրէաներն ընդհանուր օրինաց պաշտպանութեան ներքև էին, և եթէ այս երաշխաւորութիւնն ալ բաւական չլինէր, շատ անգամ այնպէս կ'պատահէր որ նոյն հանդէմներուն մէջ քանի մը պարոններ կ'դանուէին որ՝ անձնական շահու համար՝ պատրաստ էին անոնց պաշտպան կանգնելու: Այս պարագայիս մէջ Իսահակ սովորականէն աւելի վստահ էր, վասն զի քաջ գիտէր որ ճօհն իշխանն նոյն միջոցին Եօրբի հրէաներէն ահաղին փոխառութիւն մ'ընելու կ'բանակցէր՝ քանի մը դոհարներ և կալուածներ աւանդ տալով: Այս փոխառութեան մէջ Իսահակ մեծ մաս մ'ունէր, և քաջ գիտէր նաև որ իշխանն այս դործողութիւնն 'ի կատար հանելու կ'փափաքէր և՛ իր ներկայ դժուարին վիճակին մէջ՝ արքայական պաշտպանութեան պիսի արժանանար:

Այս նկատումներով սիրտ առած՝ հրէայն իր նպատակին դիմեց, և սուանց նօրման քրիստոնէին նախնիքը, աստիճանն ու կրօնը յարդէլու՝ հրեց անդին անցաւ: Մակայն ծերունիին արտունջները հանդիսակապաւոր ստորութիւն ուղեւորէն: Ստանալէ մեծ կողմի և յաղթ շինական մը:

որ Լինքոնի կանաչ չուխայէ հազուստ հազեր, գօտիէն տասնեքըկու նետ անցուցեր, արծաթեայ դրոշմ մ'ու կամար մ'ունէր, և վեց ոտք լայն աղեղ մ'ի ձեռին, յանկարծ գլուխը դարձուց, և մինչդեռ իր դէմքն՝ որ կաղնի գոյն աւեր էր անդադար բաց օղին մնալուն՝ աւելի ևս կ'մթանար բարկութենէն՝ հրէին ազսարեղ յիշելու թէ թշուառ մարդիկներու արիւնը ծծելով դիզած հարստութիւնները գինքը սարդի պէս ուտեր են, այլ սարդն որչափ իր սորին մէջ նստի անտես կ'մնայ, բայց երբ լցսին երևի կ'ճզմուի: Այս սպառնալիքը՝ հաստատ ձայնով և խոժու դէմքով արտասանեց ծերունին և հրէին սիրտը թուա հանելով յետս ընկրկեց, և անսարակոյս այս վտանգաւոր դրացիէն պիտի հեռանար՝ եթէ ճօհն իշխանն յանկարծ երևելով՝ ամենուն աչքն իր վրայ չհարւիրէր. այս իշխանն նոյն պահուն հանդիսարանը կ'մտնէր, և իր ետևէն կ'երթային քաղմաթիւ զուարթերես հեռուորդներ, որոցմէ ոմանք աշխարհական, ոմանք կրօնական էին, և իրենց ուղեկիցներու պէս զգեստով թեթև և կերպարանօք խնդաղին էին: Արօնա կաններու մէջ Թօրվօի վանահայրն ևս կ'գտնուէր այնպէս պերճօրէն հազուած շքուած՝ որով հազիւ թէ եկեղեցոյ բարձր պաշտօնեայ մը կ'համարձակի երևիլ: Մուշուսին ու ոսկին չէր խնայած իր հանդերձին համար, և իր կօշիկներուն ծայրերն՝ ժամանակին ծաղրելի նորաձեւութիւնը չափազանցելով՝ այնքան վեր դարձեր էին որ զանոնք չէ թէ պարզապէս իր ծնկերուն՝ այլ իր դօտիին կապելու ստիպուեր էր և սյսպէս իր ոտներն ասպատանէն անցնելու կ'արդիլէին: Սակայն այս բանս արիտիրա վանահօր համար թեթև անպատեհութիւն մ'էր, որովհետև՝ կարելի է կ'հրճուէր որ՝ տկար ձիաւորներու գործածած սոյն նեցուկները զանց ընելով՝ պիտի կարենար իր ձիավարութիւնն ցոյց տալ այնչափ հանդիսականներու, մանաւանդ իդական սեռին առջև: Ծօհն իշխանին միւս ուղեկիցներն էին՝ իր վարձկան զօրաց զլխաւոր զօրապետները, քանի մ'ասպատակ պարոններ, վաաշուէր պալլափականներ և շատ մը Տաճարի և Ս. Յովհաննէսի ասպետներ:

Գէսը է յիշել ասանոյր որ այս երկու ուխտերուն ասպետները Բիշարտ թագաւորին հակակիր էին, վասն զի՝ Պալէստինի մէջ Ասիւժասիրտ Բիշարտի և Ֆրանսայի Ֆիլիպ թագաւորին ունեցած երկարատև կռիւններուն առնին՝ այս վելջնոյն կողմը բռներ էին: Ամենուն յայտնի էր թէ այս երկպառակութեան պատճառաւ Բիշարտի կրկնաթի յաղթութիւններն սպարդիւն մնացեր էին, թէ Երուսաղէմը պաշարելու համար ըրած ասպետական քաջութիւններն ի դերև ելեր և թէ

իր շահած բոլոր փառքն ուրիշ արդիւնք մը չէր ունեցեր այլ միայն սուլթան Սալտանիի հետ տարտամ զինադուլ մ'ընել : Ինչ քաղաքահանութեամբ որ սուրբ Տեղեաց մէջ իրենց եղբայրները վարուեր էին՝ նոյն քաղաքականութեամբ Անկլիոյ և Նորմանտոյ Տաճարական և Հիւրասէր* սպեանները ճօհն իշխանին կողմն անցեր էին, և բնաւ չէին փափաքեր որ Ռիչարտ Անկլիա դառնայ, կամ անոր օրինաւոր ժառանգն Արթիւր գահն ենէ : Իսկ ասոր հակառակ՝ ճօհն իշխանը կ'ատէր և կ'անդոսնէր Անկլիոյ սակաւաթիւ նշանաւոր սաքսօն ընտանիքներն, և առիթ մը չէր մտնար զանոնք վիրաւորելու և թշամանելու, քաջ գիտնալով որ իր անձն ու սլահանջումներն անհաճոյ էին անոնց, ինչպէս նաև անկլիացի ժողովրդեան մեծազոյն մասին՝ որ կը վախնար թէ իր իրաւանց և ազատութեան մնաս մը չարտասհի ճօհնի պէս վատշուէր և բռնասէր իշխանի մը դողմէն :

Իսկ ճօհն իշխանն՝ որ ծիրանի և օսկիթել զգեստներ հագած՝ իր ձեռքը բազէ մը բռնէր, զլուին անդամանդէ շրջանակով զարդարուն ճոխ մուշտակ դրակ մը դրէր էր, որմէ իր զանդուր գիսակն առատօրէն թափելով ուսերուն վրայ կ'ծածանէր, ճարտուկ հրալիբ երկվար մը կ'աշտանակէր, իր զուարթերս խմբին զլուին անցած՝ հանդիսաբանը մտաւ ճախրելով, բարձրաձայն կ'ծիծաղէր իր հետևորդներուն հետ, և թաղաւորական յանդիտութեամբ կ'քննէր այն գեղանի կիներն որ բարձր պատշաճմներու վրայ կ'փայլէին :

Անոնք որ ճօհն իշխանին կերպարանին վրայ շուայտ ժպրհու թեան հետ վէս անտարբերութիւն մը կ'նշմարէին ուրիշներու զգացումներու դէմ, չէին կարող սակայն ուրանալ որ անկեղծ դէմքի յատուկ վայելչութիւն մ'ունէր, դէմք մը զոր բնութիւնը լաւ կերտեր և արհեստն մարդավարութեան ամէն ձևերու յարմարէր էր, բայց դարձեալ այնպիսի անկեղծութիւն և բարեկրութիւն մ'ունէր որ հոգւոյ շարժումները թաղուն պահելու իբր թէ չէր խոնարհէր : Այս տեսակ երևոյթ մը ստէպ տրիակին անկեղծութիւն մը կ'համարուի, թէև իրօք պակշտ բնաւորութեան մը անհոգութենէ, իր ծննդեան, հարստութեան, կամ որ և է պատահական առաւելութեան մը գերազանցութիւնն զգացող սրտէ մը կ'ծաղի, որոնք ամենեւին յարաբերութիւն մը չունին անձնական արժանիքի հետ : Իսկ անոնք որ խորունկ չէին մտածէր, և մեծազոյն մասն էին իբր հարիւրին իննսուն ինն, եռանդաղին կ'յովէին

* Այս անուամբ կը յիշուէին քանի մը գին որական՝ նա մանաւանդ կրօնական ֆարսնու թիւներ միջին դարու մէջ :

ՃօՏն իշխանին ձոխ հաւելն (այս է մուշտակէ վզի վարչամակը) մեծապէս արքանիով պատած պերճ վերարկուն, սեկեայ կօշիկներն և ոսկի մտրակները, նոյնպէս այն շնորհալի ձևերն որով կ'վարէր իր նժոյզը :

Յինչդեռ ՃօՏն իշխանը մրցարանին բոլորը կ'ճարէր՝ իր ուշադրութիւնը դարձուց այն շփոթութեան որուն առիթ տուեր էր Իսահակին բարձր տեղ մը գրաւելու փառասէր փափաքն և տակաւին չէր դադարեր : Իշխանն իր սրատես աչքով իսկոյն հրէայն ճանչեց, սակայն Սիճնի գեղանի օրիորդին տեսին աւելի մեծ և ախորժելի տպաւորութիւն մ'ըրաւ իր վրայ, երբ նա՝ աղմկէն աճ ու դողի ելած՝ իր աւեր հօրը թեկն փարեր էր :

Արդարև՝ Ռեպեկայի գեղութիւնը կարելի էր բաղդատել Անկիոյ ամենէն գեղաշուք կիներու հետ, եթէ ՃօՏն իշխանին պէս խորաշին գիտակ մը լինէր անդամ դատողը : Ռեպեկայի մարմնոյն ձևը գողարիկ համեմատութիւն մ'ունէր, և իր ազգին սովորութեան համաձայն՝ հազած արեւելեան հագուստն իրեն շատ կ'վայելէր : Իր դեղին մետաքսէ ասպարօշը քաջ կ'յարմարէր իր թխաղոյն կերպարանին հետ : Իր աչերուն փայլն, իր կամարածև շքեղ ունքն, իր աղւոր արծուի քիթն, իր մարդարտի պէս սպիտակ ակուններն, և իր սև տուտ առատ մաղերն, որ գանդրածև ոլորած՝ աղնուատիպ վզին և կուրծքին վրայ գեղածուփ կ'ծիփային, իր հազած սյարսիկ նուրբ մետաքսէ սյարեպօսն՝ որ բնական զոյնզոյն ծաղիկներով ծիրանի երեսի վրայ բանուած՝ իր կուրծքն ու վիզը բաց կ'ընդունէր, ահա այս ամէն գեղն ու շնորհն այնպիսի վայելչութիւն մը կ'ստային Ռեպեկային որով իր բոլորը կեցողութեն զեղեցիկ օրիորդները կ'գերազանցէր :

Իրաւ է որ վզէն մինչև մէջքը գոցող չիսկին (vest) մարդարտագորգ ոսկի ճարմանդներէն երեք հատը վերէն չէր կոճկած՝ օդը տաք լինելուն, որով մեր ակնարկած տեսիլն աւելի հրապուրելի կ'դառնար : Մի և նոյն պատճառաւ իր ակնակուռ մանուակն անդին օղբուն հետ աւելի աչքի կ'զարնէր : Անգամանդեայ ճարմանդով մ'սպարօշին կցած ջայլեամբ փետուր մը նոր փայլ մը կ'յաւելուր գեղանի հրէայ օրիորդին, որ իրմէ վեր նստող հսրարտ կանանց կողմէն ծաղր ու ծանակ կ'լինէր թէև, բայց նոյն իսկ ասոնք որ քամահել կ'կեղծէին՝ իր վրայ զաղտնի կ'նախանձէին :

— Արբահամու ճաղատ գլխին վրայ կ'երգնում — ըսաւ ՃօՏն իշխանն — որ սա վարի հրէայ օրիորդը գեղեցկութեան այն կատարուն Բեկարը պէտք է լինի, որուն գեղն ու շնորհն ամենէն իմաստուն թա-

զաւորին խելքը թուցուցին : Ի՞նչ է քու կարծիքդ , Եյմեր վանահայր :
Վկայ այն իմաստուն թաղաւորին տաճարը՝ զոր մեր իմանտանագոյն Ռի-
չարտ եղբայրը Վրցաւ ազատել , այս պիտի լինի անշուշտ Երզ երդո-
ցին նշանածը :

— Սաարոնի վարդն ու հովտի շուշանը . . . — պատասխանեց վա-
նահայրը ունդային ձայնով մը — բայց թող ձեր Վսեմն թիւնը նկատե-
անգամ մ'որ այն օրիորդը հրէուհի մ'է :

— Այո՛ — յարեց ճօհն իշխանն՝ առանց անոր ըսածին միտ դնելու
— այո՛ , նոյն ինքն անօրէնութեան Մամնն , մարկերու (դրամ) մարքի-
զը , դահեկաններու պարոնն է , որ տեղ մը դռնելու համար անարժաթ
շուներու հետ կ'օգորի , որ մաշած զլեւտներ ունին , և ոչ իսկ թանկ
մը : Ս. Մարկոս վկայ , իմ սեղանսնոր իշխանա իր սիրուն հրէայ կնկան
հետ պէտք է որ պատշտամին վրայ աթոռ մ'ունենայ : — Ով է այս
հրէուհին , Իսահակ — հարցուց ճօհն իշխանը — կլինո՞ւ թէ աղ-
ջիկդ այս արևելեան հարկն զօր թեիդ տակ սեղմեր ես իբր ստակի
սնտուկ մը :

— Իմ՝ Ռէպեկա աղջիկս է , տէր իմ՝ — պատասխան տուաւ Իսա-
հակ խորին բարև մը տարով , առանց իշխանին ողջունէն երկիւղ յայտ-
նելու , թէև անոր ողջոյնը հեղհալի էր և միանդամայն մարդավարա-
կան :

— Գու ամենէն խելացի մարդն ես — ըսաւ ճօհն իշխանը քահ-
քահ մը ձգելով , որուն ձայնակից եղան և իր հետևորդներն երեսուշ-
տու թեամբ : — Բայց թէ աղջիկդ և թէ կլինո՞ւ լինի այն հրէուհին ,
պէտք է իր զեղեցկութեան և քու արժանեաց համեմատ դանի պա-
տուել : Ով նստեր է վերը — յարեց իշխանն աչքը դէպ ՚ի պատշտամը
վերջնելով : — Է՛հ , սարսօն զեղջուկներ են որ երկար բարակ լա-
րուեր նստեր են : Գուրս ելիք : Թող քիչ մը նեղ նստին և տեղ բանան
իմ վաշխառուներու իշխանին և իր սիրուն աղջկան . այս զեղջուկնե-
րուն պիտի զգայնեմ որ պէտք է ժողովանոցին մէջ բազմին այն անձե-
րուն հետ որ իրօք ժողովանոցին տէրն են :

Սակայն պատշտամին վրայ դստուղաններն՝ որոց ուղղեց ճօհն իշ-
խանն իր նախատալի և կոպիտ խօսքերը , առքսօն Սէսրիկի ընտանի-
քը , նոյնպէս իր դաշնակից և սողական Գօնինսայրոհի Աթէլոգէյնի
զերդատասնն էին : Այս անձն՝ Անկլիոյ վերջին թաղաւորներէն սե-
րելուն մեծ յարդ ունէր հիւսիսաբնակ ժողովրդեան մէջ , բայց նա ար-
քունի հին արեան հետ ժառանգեր էր նաև անոնց թերութիւնները :

Այս երեւոյց կերպարան , ուժեղ և կորովի մարմին , ծաղիկ հասակ մ'ու-
նէր Աթէլդէյն , սակայն զծայրութիւնն անկենդան , աչերն անյոյս և
յօնքը թանձր , շարժումները յոյլ և դանդաղ էին , և այնքան ուշ բան
մը կ'որոշէր որ իր նախահարց մէկուն մակդիրը տուին անոր և սովոր
էին Իանդաղիտան Աթէլդէյն կոչել զանի : Իր բարեկամներն՝ որ
շատ էին և Սէտրիկին պէս սերտ կապուեր էին իրեն , կ'սնդէին թէ
անոր այս հեղց բնաւորութիւնն անսորիութեան նշան չէ , այլ պարզա-
պէս տատանութեան . ոմանք կ'ըսէին թէ զինեմորութեան ժառանգա-
կան ախան իր միտքը խանդարեր է , թէ և արդէն շատ փայլուն չէր , և
թէ իր հլու քաջութիւնն ու անուշ բարեսիրութիւնն ուրիշ բան չէին
այլ միայն բնաւորութեան մը դիրան որ թերևս դովևտոի արժանի լի-
նէր , սակայն անոր ամէն մեծարելի մատուցըրցիդեր դայեր էին երկա-
րատե կոշտ ցոփութեան մը պատճառաւ :

Ահա այս մեր նկարագրած անձին էր որ Ջօհն իշխանն իր մեծա-
սաստ հրամանը տուաւ որպէս զի Իսահակին և Ռեպեկային տեղ բա-
նայ : Աթէլդէյն՝ ժամանակին սովորոյթն ու սրաշարութիւնը խիստ նա-
խատական ընող այս հրամանին վրայ սուղ չկրթած՝ չուզեց հնազան-
դիլ , սակայն դիմագրեւու մասին անստոյգ մնալով՝ մի միայն Ջօհն իշ-
խանին հրամանին առջև անկենդան մարմին մ'երեցաւ . և առանց շար-
ժելու կամ հնազանդութեան թեթև նշան մը ցոյց տալու՝ իր գորշա-
չերը լայն լայն բացաւ և իշխանին նայեցաւ այնպիսի սուղ կերպով մը
որ շատ ծիծաղելի էր : Բայց անհամբերն Ջօհն տարբեր կերպով մեկ-
նեց այս նայուածն :

— Այս սաքսօն խողարածը — վրայ բերաւ նա — կամ քուն է ,
կամ խօսքիս անմտադիր . Պրէսի , նիզակովզ մշտէ անոր — յարեց նա իր
մօտ գանուող ասպետի մ'որ Ազատ ընկերներ ըտուած դնողին հրամա-
նատարն էր , այսինքն և ոչ աղցի մը պատկանող վարձկաններ՝ որ առ
ժամանակեայ կերպով իրենց վարձ տուող իշխանին կ'ծառայէին : Ջօհն
իշխանին հետևորդներուն մէջ անգամ տրտունջ մ'ելաւ , բայց Պրէսի ,
որ իր պաշտօնին բերմունքէն ամէն խղճի խայթէ ազատ էր , իր երկայն
նիզակը՝ մրցարանը պատշգամէն զատող միջոցին վրայէն՝ երկնցուց և
իշխանին հրամանը պիտի կատարէր՝ դանդաղ Աթէլդէյն ու շարքելով
զէնքէն իր անձն պահպանելէն առաջ՝ եթէ Սէտրիկ՝ որ իր թոյլ ըն-
կերին հակառակ՝ թեթևաշարժ էր , կայծակի պէս իր կարճ թուրը
չհանէր պատենէն և մէկ հարուածով Պրէսիի նիզակը կտորելով բու-
նէն չզլատեր :

Ճօհն իշխանին արիւնն հրենին դարկաւ . սոսկալի լուտանք մ'արձա-
կեց և նոյնչափ բուռն սպառնալիք մ'ևս պիտի արտասանէր՝ երբ իր
միտքը փոխեց՝ մատամբ մ'իր սպայից յորդորանօքն , որոնք անոր չորս
դին առին և աղաչեցին որ համբերէ , մատամբ մը ժողովրդեան ընդ-
հանուր աղաղակէն , որ Սէարիկի արիական ընթացքին ծափ կ'զարնէր :
Իշխանն իր աչերը դարձուց զայրապին , որպէս թէ աւելի ապահով և
դիւրին որս մը կ'փնտռէր և սրատահմամբ արդէն տեսած աղեղնաւորն
աչքին զարնելով՝ որ շարունակ կ'ծափահարէր՝ իշխանին իր վրայ սևե-
րած մթին ակնարկին անուշադիր , անոր հարցուց թէ ի՞նչ պատճա-
ռաւ այնքան աղմուկ կ'հանէ :

— Ես միշտ կեցցէ կ'պտտամ — ըսաւ գեղացի զօրականն — երբ ա-
րհապէս տրուած հարուած մը կ'տեսնեմ :

— Իրնա կ'ըսես — սրատասխան տուաւ իշխանն : — Աւրեմն դու ևս
քաջ նշան առնող պիտի լինիս կարծեմ :

— Անտառի որսորդի մը դրած նշանը կրնամ զարնել , բաւական է
որ լաւ հեռաւորութիւն մ'ունենայ — ըսաւ զօրականը :

— Նոյն իսկ Ասող-Թիրէլի նշանը հարիւր կանգուն հեռուէն
կրնամ զարնել — ըսաւ ձայն մ'ամբոխին մէջէն : Սակայն ոչ ոք կարող
եղաւ հասկնալ թէ ուսկից ելաւ այն ձայնը :

Իր ազդական Ա. իլ յէմ Բըֆըսի (աշխէտ) մահուան եղած այս ական-
արկութիւնը սաստիկ զրոգուեց և շփոթեց Ճօհն իշխանը : Սակայն սա
գոհունակութիւնը միայն ունեցաւ . որ իր պահասյան զինուորներուն
հրամայեց այն պարծենկոտ աղեղնաւորն աչքէ չհեռացնել , և գեղա-
ցի զօրականը ցցուց :

— Ս. Կրիզէլ վրայ — յարեց իշխանը — սա մարդուն ճարպիկու-
թիւնը պիտի փորձեմ , քանի սր այնքան շուտով ուրիշներուն գործոց
վրայ կարծիք կ'յայտնէ :

— Այդ փորձը յօժարակամ պիտի ընդունիմ — ըսաւ գեղացի զին-
ւորն իր վարմունքին վրայ տեսնուած հանդարտութեամբ :

— Իսկ դուք , Պ. սաքսօններ , ոտք ելիք — ըսաւ վէս իշխանը —
վանս զի , թող վրայ լինի երկնից լոյսը , հրէան ձեր մէջ տեղ մը պիտի
ունենայ , այս է իմ կամքս :

— Աչերէք , շնորհ ըրէ , Ա սեմափայլ իշխան , ոչ , մնք անարժան
ենք հողատէրներու հետ խառնուիլ — ըսաւ հրէան , որ թէև փառա-
սիրութենէ շարժեալ բարձր սեղ մը բռնելու ելեր և Մօնափախէի
ցեղին հէր և աղքատ ժառանգներու հետ կոտորէր , սակայն ըսաւ

էր փափաքեր մինչև հարուստ սաքսօններու պատշգամն արշաւել և բազմիլ :

— Ոտք ելիր, թերահաւատ շուն, երբ քեզ կ'հրամայեմ — ըսաւ ճօհն իշխանը — թէ ոչ այդ սև մորթիք քերծել տալով՝ չորցնել և նժոյղիս թամբ մը շինել պիտի տամ :

Այս բուռն հրամանին վրայ՝ հրէայն՝ պատշգամին տանող նեղ և բարձր սանդղին աստիճաններէն սկսաւ ելնել :

— Նայինք հիմակ ո՞վ պիտի յախդնի հրէին դիմադրել — ըսաւ իշխանն իր աչքը Սէտրիկին վրայ անկելով, որուն դիւբը կ'ցուցնէր թէ միտք ունի հրէայն գլուխն 'ի վայր դետին գլորել :

Այս դժբաղդու թէան առաջն առաւ Աւամպա միմոնն՝ որ իր տիրոջ և Իսահակին մէջ նետուելով՝ իշխանին սպառնալիքին պատասխան տալով գոչեց .

— Իրաւ որ ես պիտի դիմադրեմ — և հրէին մօրուքին երկնցուց խոզի ապուխտի կտոր մը, զոր թիկնոցին տակէն հանեց, վասն զի վախնալով որ հանդէսը կ'երկարի և իր ստամոքսին տարածէն աւելի ծով պահելու կ'ստիպուի՝ այն ապուխտն առեր պահէր էր անշուշտ : Հրէայն դիտելով որ իր ամենէն դարշած բանը քթին կ'ստթեն, մինչդեռ նոյն պահուն միմոսը փայտէ թուրն իր գլխին վերևը կ'տատանէր, ետ ետ քաշուելով սահեցաւ և սանդղէն վար գլորեցաւ . այս ալ աղոր կասակ մ'էր հանդիսատեսներուն համար որ ահագին քրքիջ մ'արձակեցին, որոյ սրտաղին միացան նաև ճօհն իշխանն ու իր հետևորդները :

— Մրցանակն ինձի տուր նայիմ, բարեկամ իշխան — ըսաւ Աւամպա — ես իմ հակառակորդիս օրինաւոր կերպով յաղթեցի սրով և վահանով — յարեց նա մէկ ձեռքով փայտէ սուրն ու միւս ձեռքով խոզի ապուխտը շարժելով :

— Դու ո՞վ ես, ի՞նչ կ'ընես, արիասիրտ փոյցան — հարցուց ճօհն իշխանը ծիծաղելով անդու :

— Ժառանգական իրաւունքով խնդ մ'եմ — պատասխանեց միմոսը : — Ես Աւամպան եմ, Աիթիւսի որդին, որ Աէտրալրէնի որդին, որ Էլտրմէնի (գատաւոր) որդին էր :

— Թող տեղ բանան հրէին ստորին շրջանակին առջևի կողմն — ըսաւ ճօհն իշխանն որ թերևս դո՛՛հ էր այս առթիւ իր առաջին դիտաւորութենէն ետ կենալ — վասն զի ասպետական օրինաց ներհակ է

— Նենդոս վաշխաւուն խենդի մը մօտ գննին աւելի վատ բան է —
պատասխանեց միմօր — մանաւանդ հրէայ մը խոզի ապուխտին հետ :

— Ընորհակալ եմ, լաւ տղայ — գոչեց Ճօհն իշխանն — աչքս
մտար : Կայինք, Իսահակ, ափ մ'ոսկի տուր ինձ :

Որովհետև հրէայն այս խնդրոյն վրայ ապշած կ'մնար, թէև չէր
կրնար մերժել, և հաւանիլալ չուզելով իր մէջքէն կախուած մուշտա-
կէ պարկին մէջ կ'խառնէր ձեռքովն և թերևս կ'հաշտէր թէ արդեօք
որչափ ոսկի կրնայ սղմիլ ափի մը մէջ՝ իշխանն իր նծոյցին վզին վրայ
ծռեցաւ և Իսահակին վարանման վերջ տուաւ նոյն խնդիրը բռնե-
լով, և անոր պարունակած քանի մ'ոսկին Ալանպալին նետեց. յետոյ
մրցարանին մէջ իր ճամբան շարունակեց, և հրէայն իր չորս կողմը
գտնուող անձերուն ծաղր ու ծանակ թողլով, մինչևեւ ինքը ծափ ու
գովեստ կ'ընդունէր որպէս թէ խիստ ընտիր և պատուաւոր դորձ մը
կատարեց :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը

Րնդ այս կոչ արեւան՝ վեսօրէն դիմօգրաւ
Փող կը հնչէ ուժգին՝ սոց ոտի պատասխան,
Գաշուն գոշմամբ՝ երկին 'ի գանդիւն կը թնդան,
Պատրաստ կան իրենց անգք՝ պահնակներ իջած վար,
Կամ շէշո 'ի սաղաւարտ՝ կամ յենած 'ի կատար
Պատնէշէն կ'անհետին՝ որպէս կ'արշաւեն
Մարակէն իրենց ձիան՝ ասպարեզ հատանեն :

Գ Ա Ն Ա Մ Օ Ն և Ա Ր Կ Ի Յ

Ճօհն իշխանն իր հեծելոց մէջ աւելը յանկարծ կանկ առաւ և ժօր՝
վօի վանահօր ձայն տալով՝ յայտնեց թէ նոյն օրուան նշանաւոր դորձը
մուցուեր էր :

— Ս. Տիրամայր — ըսաւ նա — մուցանք, պատուարժան վանա-
հայր, Սիրոյ և Գեղութեան վեհապետուհին անուանելու, որ իր սպի-
տակ ձեռօք յաղթուածեան պտակը պիտի բաշխէ : Այս մասին նախա-
պաշարուով չունիմ, և իմ ձայնս յօժարամիտ պիտի տամ սեւակն Ռեպե-
կաին :

— Սուրբ Կոյս — պատասխանեց վանահայրն ու աչերը սոսկալով
վեր առաւ — հրէուհի մը. տարակոյս չկայ որ հանդիսարանէս քար-
կոծելով դուրս կ'վաճնտեն մեզ, և տակաւին բաւական ծեր չեմ նահա-

տակ լինելու : Ասկէ զաս' իմ պաշտպան սուրբիս վրայ կերպնում որ
հրէայ օրիորդը սիրանու շ ասքսօն Գովէնայէն շատ վար է գեղեցկու-
թեան կողմէն :

— Սաքսօն կամ հրէայ , շուն կամ խող , Թնչ փոյթ է — պատաս-
խանեց իշխանը : — Գու Ռեպեկան անուանէ , կըսեմ , գնէ սա
սաքսօն գեղջու կները զայրացնելու համար :

Իշխանին հետևորդներուն մէջ դժգոհօթեան շշուշ մ'եւա :

— Տէր իմ , այդ ըսածդ կատակի սահմանէն անդին կ'անցնի — ը-
սաւ Պրէսի — և իչ ասպետ մ'իր նիղակն 'ի սպաքար կ'սլատրաստէ ե-
թէ այսպիսի նախատինք մ'ընդունի :

— Անսէտ նախատինք մ'է այս — ըսաւ ճօհն իշխանին ամենէն
ծեր հետևորդներէն մին Աօլտմար Ֆիլցրու և եթէ Ձեր վեմու թիւնն
այս վորձն բնէ , ձեր խորհուրդները վեր 'ի վայր կ'տատարալին :

— Պարոն — ըսաւ ճօհն յանկարծ իր նծոյզը կեցնելով — ես քեզ
իմ ծառայութեանն առի մի միայն իբր սպասաւոր ե չէ թէ իբր խոր-
հրդական :

— Ձեր վեմու թեան բունած ճամբուն մէջ ձեզ հետևողներն — ը-
սաւ Աօլտմար մեղմ ձայնով մը — խորհրդականի իրաւունք կ'տոմանն .
վանս զի ձեր շահն ու սպահնութիւնն որչափ որ իրապէս այս
խնդրոյն մէջն են , նոյնչափ են և իրենցը :

Այս յանդիմանութեան ըսուած կերպէն ճօհն իշխանը հաւանե-
լու ստիպուեցաւ : — Իմ միտքս կատակ ընել էր — ըսաւ նա — և ա-
մէնքնիդ ալ լի՛ն պէս վրաս կ'յարձակիք : Ո՛վ որ կ'ուզէք անուանեցէք
հանդիսիս թաղուհի , առ ու կրողին , և 'դո՛հ եղևք :

— Ո՛չ , ոչ — ըսաւ Պրէսի — մինչև որ յազթեզը յայտնուի , հարկ
է թաղուհւոյն զահը թափուր ձղել , թող ինքն իրեն ընտրէ արժանա-
ւոր գահակալուհին : Այս բանս իր յաղթանակին նոր շնորհ մը պիտի
յաւելու , և մեր գեղանի կիներն ասով մեր արիասիրտ ասպետներուն
սիրոյ յարդը պիտի իմանան , քանի որ այսպիսի պատույ մը պիտի զա-
նոնք բարձրացնեն :

— Եթէ Պրայն տը Պուա-Նիլպէր միցանակը տանի — ըսաւ վա-
նահայրն — իմ վարդարանս զբաւ կ'գնեմ որ ես պիտի անուանեմ սիրոյ
և գեղեցկութեան թաղուհին :

— Պուա-Նիլպէր — պատասխանեց Պրէսի — լաւ նիղակ մ'է .
բայց , պատուարժան վանահայր , այս մրցարանիս մէջ կան այնպիսի
մարդիկներ որ անոր հետ չափուելու չպիտի վարանին :

— Լուսթիւն, պարոններ — ըսաւ Աօլտմար — և թող իշխանն իր դահն ելնէ նստի : Ասպետները նոյնպէս հանդիսականներն անհամբեր են : Ժամերը կ'անցնին և հարկ է որ դուպարն սկսի :

Թէև ճօհն իշխանը տակաւին թաղաւոր չէր, սակայն արդէն Աօլտմարն իբր մտերիմ՝ պաշտօնեայ մը զինքը կ'նեղէր . վասն զի երբ իր վեհապետին կ'ձառայէ իր զխոցածը կ'ուզէ ընել : Սակայն իշխանը զխնադրելու անդամ՝ փորձ չփորձեց, թէև չնչին բաներու մէջ 'ի բնէ կամակոր էր, ուստի իր դահը նստաւ, որ սպաներով շրջապատեալ էր, և նշան ըրաւ հերոսներուն որ նիզակախաղ զուպարին օրէնքը հռչակեն, որոց բովանդակութիւնն է այս :

Ա. Հինգ հանդիսադիր ախոյեաններ պարտաւոր էին 'ի վէզ զալամէն նորեկ մենամարտի հետ :

Բ. Ամէն նորեկ մենամարտ՝ եթէ կամէր՝ կարող էր ախոյեաններէն մին հակառակորդ ընտրել, անոր վահանին զսելով : Եթէ իր նիզակին ճարմանդովը դպէր՝ դուպարն՝ ինչպէս որ այն ատեն կ'ըսէին՝ անվնաս զէնքով կ'կատարուէր, այսինքն այնպիսի աէդեր կ'զործածէին որոց ծայրը կըր որ տափակ փայտ մը մխուած էր, և վտանգ չէր ծագեր՝ բայց միայն եթէ երկվարներն և ձիաւորներն ու ժգին բազխէին իրանրու : Սակայն եթէ վահանը նիզակին ծայրով դպէին՝ այն ատեն կ'իմանցուէր որ դուպարը սատարի պիտի մղեն, այսինքն ասպետները սայրասուր զէնքով պիտի մաքառին իբր ճակատամարտի մէջ :

Գ. Երբ ներկայ ախոյեաններն իրենց ուխաղ կատարէին հինգ նիզակ խորտակելով՝ իշխանը պատրաստ էր առաջին օրուան նիզակախաղին յաղթողը հռչակել, որ իբր մրցանակ՝ ամենընտիր և անմահ պատերազմի ձի մը պիտի ստանար, և այս վարձքէն զամ նոյն օրն աղբ ըրին որ յաղթողը սիրոյ և զեղեցկութեան թագուհին պիտի անուանէ և անոր ձեռքէն պիտի ընդունի հետևեալ օրն իր մրցանակը :

Դ. Աղլարարութիւն ըրին նաև որ երկրորդ օրն ընդհանուր զուպար մը պիտի լինի, որուն կընային մասնակցել փառք ստանալու փափաքող ամեն ներկայ ասպետներն, որոնք երկու հաւասար գունդ բաժնուելով՝ կարող էին արևարար զուպարիլ, մինչև որ իշխանը մտաբան վեղջտալու համար նշան ընէ : Այն ատեն սիրոյ և զեղեցկութեան ընտրեալ թագուհին դափնիի ձեռով շինուած բարակ ոսկի սլաակ մը պիտի դնէր այն ասպետին գլուխն՝ որ երկրորդ օրն՝ ըստ վիպութեան իշխանին՝ ամենէն շատ երևելի հանդիսացած պիտի լինէր : Նոյն երկրորդ օրը վերջ պիտի տրուէր ասպետական խաղերուն, իսկ Թրորդ օրը նետաձգու-

Թեան , ցլամարտութեան և ժողովրդեան զբօսանայ համար ուրիշ խաղեր պիտի սկսէին : Ահա այս կերպով կ'ջանար Ճօհն իշխանը ժողովրդասիրութիւնը հաստատել , թէև նոյնը ստէպ կ'ջնջէր ժողովրդեան յարդելի սովորութեանց և նախապաշարմանց դէմ անխորհուրդ և քմածին բռնութեան դործ մը դործելով :

Նոյն պահուն հանդիսարանը շքեղատը տեսարան մը կ'ընծայէր : Անկլիոյ հիւսիսային և հարաւային երկիրներուն ամենէն ազնիւ , մեծ , ճոխ , գեղանի բնիկներ զառ . ՚ի թափ սլատշղամներու մէջ խռներ էին , և բարձրագիւր հանդիսատեսներու այլազան զգեստներէն շէն և պերճ կերպարան մը կ'աւանուր այն տեսարանը , մինչդեռ ներքին և ստոր շրջափակը՝ զուարթան Անկլիոյ ունեւոր ստանիկներ և շինականներ բռներ նստեր էին և իրենց սրտը զարդերով տեսակ մը մութ ծոպ կամ շրջանակ կ'յօրինէին աստիճանը փալիլուն հանդերձներու բոլորտիքն և անոնց շքեղութիւնն աւելի ևս երևան կ'հանէին :

Հերոսներն իրենց աղբարարութիւնը լնցուցին սա սովորական աղաղակն արձակելով . Առաքայլեան , առաքայլեան եղիւ , արի ասպետներ : Եւ իսկոյն ոսկի և արծաթ գրամներ տեղացին անոնց վրայ պատշգամներէն , վասն զի պատույ ինդիւր մ'էր ասպետութեան մէջ առատաձեւն լինիլ այն անձերու նկատմամբ , զոր նոյն դարն իր փառաւոր պտենադպիւրներ ու սրատմբանները կ'նկատէր : Հանդիսականներուն վնհանձնութիւնն այս սովորական խօսքերով հուշակուեցաւ . Աէր ասկանայս , մահ սխիցաններու , պարիս զբաղեցուներու , փառք քաջերու :

Այս աղաղակներուն ՚ի սրտասխան ստորնաղոյն հանդիսատեսները բրին (acclamation) մ'արձակեցին , և շատ մը փողարներ իրենց մարտիկ նուազարանները հնչեցուցին : Երբ այս զօռ ու դոչումը դարձրեցաւ , սրտապամաւորները թափօրով դուրս ելան մրցարանէն աւօր փառօք և անդ մնացին միայն մարաջախտներն որ՝ յօտից ցղլուխ զինեալ ձիերու վրայ անշարժ արձանի պէս կանդներ էին դիմացէ դիմաց մրցարանին երկու ծայրը : Նոյն միջոցին մրցարանին հիւսիսային կողմը՝ թէև ընդարձակ՝ անհամար ասպետներ եկան լցան , որոնք տխրեաններու դէմ մարտաւելու կ'փափարէին : Պատշգամներէն դիտողներուն համար սոյն վայրն ալէ՛ծուփ փետուրներու ծով մը կ'երևէր , շողջողուն պողաւարներու և երկայն դեղարգէներու հետ խառն , որոց ծայրը թիզի չափ լայն դրօշներ կ'սենտուէին , որ քամիկն յօդս ծածանելով՝ մշտաշարժ գարգամակներուն հետ կ'տատունէին և նոյն տեսարանին շոր կենդանութիւն մը կ'ուային :

Ա երջապէս փակարանները (barrier) բացին, և վիճակաւ ընտրեալ Տինգ ասպետներ ծանրաքայլ ասպարէզ մտան : Մենամարտներէն մին ընդ առաջ կը բալէր և միւսները զջոզ զջոզ անոր կ'հետևէին : Ամէնքն ալ շքեղօրէն զինուեր էին, և իմ'աքսօն հեղինակս (Ա արտուրի ձեռագրին մէջ) մանր կ'նկարագրէ անոնց նշանաբանը, զոյներն և երիվարներուն նկարակերտ ասպարէնը : Սակայն աւելորդ է այս մասին երկայնասպառու լինելը : Ժամանակակից քերթողէ մ'որ շատ քիչ բան գրած է, մինակ սա քանի մը առդերը պիտի յիշենք .

Փոշի են արդ այն արայեաններ ,

Իրենց չաւ սրերն են ժամգուսեր .

Յուսանք որ որբերու հետ են իրենց պարտը :

Իրենց վահանները կորան զգեակներու պատերու վրայ . իրենց զղեակներն իսկ խոտերու կոյտ և փոշելի փլատակներ են միայն : Այն վայրերն ուր երբեմն կ'ընակէին՝ այլ ևս չեն ճանչեր զանոնք, մանաւանդ՝ քանի՛ քանի զարմեր՝ իրենցմէ ետքը՝ հատան, անյուշ ընկան ճիշտ այն տեղերն ուր իբր աւատական իշխան և սէր կ'իշխէին անպատկառ : Ուրեմն՝ ինչ օգուտ ունի յիշատակել անոնց անունները կամ մարտական ստալիճանի վաղամեռի նշանակները :

Սակայն նոյն պահուն չկասկածելով անգամ որ իրենց անուններն ու արարքը մտացման պիտի մտանուին, մենամարտները մրցարոնին մէջ յառաջ անցան, իրենց ամեն հի նժոյզները զստելով, ծանր ծանր քայլելու կ'ստիպէին, և միանգամայն ճախր կ'առնուին որպէս զի ձիաւորներուն վայելչութիւնն ու յաջողակութիւնը յայտնեն : Այն միջոցին որ ձիաւորները մրցարանը մտան՝ ախոյեաններու վրանին ետևէն՝ ուր նուազածուները պահուեր էին, խուժային և վայրաղ երած շոութեան մը ձայնը լսելի եղաւ : Այս երած շոութիւնն արևելեան ծագում մ'ունէր՝ սուրբ Նրկրէն եկած լինելով . իսկ ծնծղաներու և բոժոժներու խառն շուինչը կարծես թէ յառաջ ընթաց ասպետներուն գալուստն ու միանգամայն կորուստը կ'ընդհատէին : Մինչդեռ անհամար հանդիսականներ Տինգ ասպետներու վրայ ակնապիշ կ'նայէին, ասոնք հստան մինչև այն հողաբլուրն ուր ախոյեաններուն սողաւարները կանգներ էին . յետոյ իրարմէ զատուելով՝ ամէն մէկն իր նիւզակին կ'ընթան իրեն հակառակորդ ընտրած ախոյեանին վահանին զարկաւ : Առ հասարակ ստորին, նոյնպէս շատ մը վերին կարգի հանդիսականներ, մինչև անգամ կանայք փոքր ինչ զժկամակեցան, կ'ըսեն, որ մենամարտներն անհրաժեշտ զէնքով մրցելու միտք ունէին . վասն զի նոյն տեսակ անձինք՝ որ

այսօր իսկ եռանդաղին կ'ծափահարեն արիւնահեղ եղբրներն, այն ատենն ալ որչափ աւելի ախոյեանները վասնպիսի ենթարկէին նոյնչափ հաճոյք կ'զգային :

Մենամարտներն այսպէս իրենց անփնաս խորհուրդը յայտնելէն ետև՝ նորէն մրցարանին մէկ ծայրը քաշուեցան և նոյն դժի վրայ կարգաւ կեցան, մինչդեռ ախոյեաններն իրենց յատուկ վրանէն ելնելով՝ ձի հեծան և Պրայն տը Պուա-Վիլլէր անոնց դուրսն անցնելով՝ հողաբլրէն վար իջան, և մէն մին իրեն վահանին զարնող հակառակորդին ճակատեցաւ :

Սրինդներու և փոլերու ձայնին՝ սրարշաւ յարձակեցան իրարու դէմ, և ախոյեաններն այնքան արիւթիւն կամ յաջող բարդ ունեցան որ Պուա-Վիլլէրի, Մալվուազէնի և Ֆրօն-տը-Պէօի դիմակալները տապաւոտ դիպին ընկան : Արանմէզնիլի դիմակալը՝ փոխանակ իր նիզակին ծայրը թշնամոյն տողաւորտին կամ ասպարին ուղղելու, այնքան հեռացուց նշանէն որ իր հակառակորդին մարմնոյն վրայ եկաւ խորտակեցաւ, պարագայ մ'որ ձիէն վար ընկնելէն աւելի անշնորհ կը սեպուէր : վան զի անկումը գիպուածով կրնար պատահել, մինչդեռ միւսը՝ զէնք ու ձի վարելու անվարժութեան նշան էր : Հինգերորդ մենամարտը միայն կարող եղաւ իր դնդին պատիւը պահել և Ս. Յովհաննէոսի ասպետին հետ մրցելով՝ երկուքին նիզակն ալ բեկաւ առանց մին միւսին վրայ առաւելութիւն մը ստանալու :

Բարմութեան աղաղակները, նոյնպէս հերոսներուն բրիւնն և փողերուն գոչումը յաղթողներուն յաղթանակն ու պարտեալներուն պարտութիւնն իմացուցին :

Առաջիններն իրենց տաղաւարները կ'մտնէին, և միւսներն որչափ որ կարող եղան օտք ելնելով՝ մրցարանէն հեռացան ամօթահար ու նկուն, որպէս զի յաղթողներուն հետ իրենց զինուոյ և ձիերուն փոխարէնը հատուցանելու համար բանակցին, քանի որ՝ նիզակախաղի օրինաց համեմատ՝ անոնք յաղթողներուն պիտի տրուէին : Հինգերորդ մենամարտը միայն բաւական ժամանակ մրցարանին մէջ կեցաւ որպէս զի հանդիսականներուն ծափահարութիւններն ընդունի, որոց ձայնին քաշուեցաւ դնաց, և այսպէս իր ընկերներուն պարտութեան զայրոյթն աւելի զրոյսեց անշուշտ :

Երկրորդ և երրորդ անգամ ևս ասպետներու խմբեր ասպարէզ իջան, և թէպէտ ուր ուրեմն յաջող վերջապէս յաղթանակն ախոյեաններուն մնաց, որոց և ոչ մէկն իր թամբին վրայ չընկաւ կամ նպատու-

կէն չվրիպեցաւ, ձախորդութիւն մը զոր ամէն մէկ հանդիպումին հա-
կառակորդ կողմի քանի մ'ասպետներ կրեցին, ուստի այս անընդհատ
յաջողութեռէ կարծես թէ դիմակալներն իրենց արիւթիւնը կորուսին :
Միայն երեք ասպետներ չորրորդ մրցման օտեն երևան եկան, որոնք
Պուա - Վիլլէրի և Ֆրօն - տը - Պէօի վահաններուն չղպելով՝ բաւական
սեպեցին մինակ միւս երեք ակոյեաններն 'ի մարտ հրաւիրել, վասն զի
միւսներուն չափ զօրութեան և քաջութեան նշաններ չէին յայտնած :

Այս խոհական ընտրութիւնը բաղդին անիր չղարձուց, ակոյեան-
ները միշտ յաղթական կ'հանդիսանային, իրենց դիմակալներէն մին
վար ապալը ընկաւ, իսկ միւս երկուքը չկրցան հարուած տալ, այս-
ինքն իրենց հակառակորդներուն սաղաւարտին կամ վահանին հաստուն
և ուժգին ձեռքով մը զարնելու վրիպեցան, նիզակն 'ի պատրաստի,
այնպէս որ նիզակը կտարի կամ հակառակորդը վար թաւալի :

Այս չորրորդ մրցումէն ետքն՝ երկարատե հանդիստ մը տեղի ունե-
ցաւ, և հաւանական չէր երևեր որ կռիւր շարունակելու համար ու-
րիշ ակոյեաններ մրցարանը դան ներկայանան : Հանդիսականներն սկսան
արանջալ, վասն զի յաղթական մեծամարտներուն մէջ՝ Մարկուազէն և
Ֆրօն - տը - Պէօ իրենց բռնութեամբը ժողովրդեան ասելի եղեր էին,
և միւսները՝ Արամէ զնիլէն զատ՝ յարգ չունէին իբր օտարականներ :

Բայց ոչ որ այս ընդհանուր գժղահութեան աւելի սրտաղին մասնա-
կից կ'երևէր որչափ սաքօն Սէտրիկն՝ որ նօրման ակոյեաններու տա-
րած ամէն մէկ յաղթանակին մէջ Անկլիոյ պատուին հարուած մը կը
տեսներ, գժբաղդաբար՝ ասպետական մարդերուն անվարժ սնայեր էր
իբր դաստիարակութեամբը, թէ և իր սաքօնեան նախնեաց զէնքովը
շատ պարագաներու մէջ քաջարի և անվեհեր, զինոր մ'երևցեր էր .
Սէտրիկ անձկանօր նայեցաւ Սթէլլատէյնի՝ որ այն դարու կրթութեանց
հմուտ էր, որպէս թէ յորդորէ զանի անձնական ճիգ մ'ընել և տաճա-
րականին և անոր ընկերներուն ստացած յաղթութիւնը կորզել : Բայց՝
թէ և սրտով կորովի և մարմնով հուժկու՝ Սթէլլատէյն՝ շատ ծանրա-
շարժ էր և անվառասէր, և հետեւապէս Սէտրիկի ակնկալած կուրին
մասնակից դատուելու արամաղիր չէր երևեր :

— Բաղդն Անկլիոյ գէմէ, աէր իմ — ըսաւ Սէտրիկ յատուկ դիտ-
մամբ — միթէ նիզակ խաղալու փափաք մը չունիս :

— Աղղը պիտի կուռիմ — պատասխան տուաւ Սթէլլատէյն խառ-
նորդին (meleé) մէջ — այսօր զինուելու հարկ չկայ :

Այս խօսքերուն մէջ Սէտրիկ երկու անախորժ բան գտաւ, նօրման

Քչէ՛ բառը լսեց (ընդհանուր պայքար բացատրելու մնօք) և միանգամայն իր հայրենի երկրին անտարբերութիւն մը . բայց ինչ օգուտ խօսողն Աթէլտէյն էր , և զանի այնքան կ'յարդէր , որ չհամարձակեցաւ անոր ներքին պատճառը կամ տկարութիւնը քննելու : 'Նա մանաւանդ՝ դիտողութիւն մ'ընելու ժամանակ չունեցաւ , վասն զի Վամպա մէջ մտաւ և դիտեց թէ՛ լաւադոյն է , թէև աւելի դիւրին , հարիւր մարդու մէջ ամենալաւ մարդ մը լինիլ քան թէ երկու մարդու մէջ :

Աթէլտէյն այս դիտողութիւնն իբր արժանի գովեստ մ'ընդունեց , իսկ Սէտրիկ՝ որ միմտան միտքն աւելի քաջ կ'ըմբռնէր՝ դաժան և սպաւնայից սկիսարկ մը շեշտեց անոր , և Վամպա բաղբաւոր գտնուեցաւ որ նոյն ժամանակն ու տեղն արդէլք եղան՝ իր տիրոջ ցասման աւելի զղալի նշաններն ընդունելու , իր պաշտօնին և ծառայութեան չնայելով :

'Նիզակախաղին դադարը դեռ ևս կ'շարունակուէր , միայն ատեն ատեն պատգամաօրնեբուն ձայները լսելի կ'լինէին . «Սէր առ կանայս , կտորեցէք ձեր նիզակները : Քաջ ասպետներ երևեցէք , զեղեցիկ աչքեր ձեր շահատակութիւնները կ'նկատեն » :

Յաղթական ասպետներուն երաժշտութիւնը մերթ ընդ մերթ որոտալով կ'աւեակէին յաղթութիւն և մենամարտ , մինչդեռ դեղջուկները կ'ցաւէին որ նոյն հանդիսաւոր օրն անդործութեամբ կ'անցնէր . իսկ ծեր ասպետներ և անուախաններ կ'ողբային փսփսալով պատերազմական ոգւոյն անկումն , իրենց երիտասարդութեան յաղթանակները կ'յիշէին և կ'խոստովանէին որ հայրենիքը չունէր այլ ևս այն հրաշագեղ կիներն որ 'ի հնումն փայտեաններու եռանդն ու խանդը կ'զրդուէին : Ճօհն իշխանն սկսաւ իր հետևորդներուն խօսիլ ինչոյքի պատրաստութեան և մրցանակը Պրայն տը Պուա-Նիլալէրի նուիրելու մասին , որ լոկ սէզով մը երկու հակառակորդ ասպետներ տապալեր և երրորդ մը հաղածական վաներ էր :

Վերջապէս սարակինոսեան երաժշտութիւնն այն ինչ երկայն և որոտընդոտ գոչմամբ կ'աւարտէր և միցարանին խորին լուսութիւնը ստէպ խանդարեր էր , և ահա հիւսիսային կողմէն մենաւոր փողի ձայն մ'ելաւ որ մենամարտութեան շունչ կ'բուրէր : Ամենուն աչերն իսկոյն դարձան փողարկն աւետող փայտեանին կողմն , և հագիւր թէ փախարանը բացուեցաւ որ սիգապանձ ընդ առաջ մրցարանը ձևնց 'նա :